

Epizodikus jövőgondolkodás és identitás egy memoárban

jelige: BIR003

2025.01.08.

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés	2
2.	A dolgozat célkitűzései	3
3.	Az emlékfelidézés általános jellemzői - az emlékezet és az emlék	4
3.1.	Élettörténet, önéletrajzi emlékezet	5
3.2.	A narratív identitás	6
3.3.	Epizodikus jövőgondolkodás – epizodikus emlék	8
4.	Epizodikus jövőgondolkodás az egyéni emlékezetben	10
4.1.	Gyermekkor és családi közeg	10
4.2.	A ludovikás évek (1940-43)	14
4.3.	A második világháború és a hadifogság időszaka	19
4.4.	A szovjet hadifogság után, 1956-os forradalom	25
5.	Konklúziók	29
6.	Források	35
7.	Felhasznált irodalom	35
8.	Mellékletek	38

1. Bevezetés

„Billy megbénult az időben. Nem ő dönti el, hová indul legközelebb. Utazásai sem szükségszerűen kellemesek. Állandósult is a lámpaláza, állítja Billy, mert sohasem tudhatja előre, hogy életének mely szakaszában lesz kénytelen fellépni.” (Vonnegut, 2022, 30.o.)

Kurt Vonnegut amerikai író egyik hőse, Billy Pilgrim jelen volt Drezda bombázásánál, ahogyan dolgozatunk főhőse – Török Pál is. Billy látszerész lett az amerikai Iliumban az „emberpor” után; Török pedig hadifogoly, majd gyógyszerész Szegeden. Bár Török nem lett egy világszerte ismert író főhőse, mégis látható lesz, hogy a „hétköznapi” ember is lehet érdekes – nem egészen hétköznapi életeseményekkel a háta mögött (Kotsonis, 2011).

Dolgozatom alanya, Török Pál (1922–2018) Szegeden született és részt vett a II. világháborúban, mint ludovikás katonatiszt szovjet hadifogságba esett és 1947-es hazatérése után gyógyszerészként kereste kenyerét. A dolgozatban felhasznált visszaemlékezést 2006-ban zárta le. A szerző életéről korábban már megjelent egy emlékkönyv (Zétényi & Csukás, 2011), amely a ludovikás évekről szól leginkább, azonban az eredeti forrás birtokában ezt nem fogom felhasználni. A gépirott memoár terjedelme több mint 200 oldal, amely helyenként családi és katonai fotókat is őriz. Az emlékirás mellett felhasználtam a Hadtörténeti Intézet Központi Irattárában őrzött személyi okmánygyűjtőt is, amely Török Pálról tartalmaz hivatalos iratokat. Török rendkívül részletesen írta meg életútját, azonban a magánélet kulcseseményeit hallgatás övezi az emlékezésben. Az emlékirat felépítése lineárisnak mondható, a gyermekkortól indul s az 1989/90-es rendszerváltással zárja azt az emlékező (Bencsik, 2024, 44–45.o.).

Jelen dolgozat a saját tanulmányom kutatási eredményeire épül,¹ az itt ismertetett kutatói nézőpont és módszertani eszköztár segítségével az ott közölt eredmények tovább gondolását és más szempontrendszer szerint történő elemzését igyekszem előmozdítani. Az életúttal kapcsolatos kutatás több irányban is tovább. Az egyik irány az, hogy más ludovikás pályatársak visszaemlékezésével összevetve ellenőrizzük a Török által leírtak hitelességét, míg a másik arra irányul, hogy a meglévő emlékezés további jelentésrétegeit tárja fel. Dolgozatom egy ebbe az irányba tett lépés, amikor is az epizodikus jövőgondolkodás² elemzésére, és azok identitásban

¹ A tanulmány „*Identitás és emlékezet változásának vizsgálata két memoárban*” címmel megjelent a Korall Társadalomtörténeti folyóirat 95. számában.

² Először Endel Tulving (1985) különítette el az epizodikus emlékezeten belül. Az epizodikus jövőgondolkodás a szelf múltbeli tapasztalatain alapul, ami összekapcsolódhat az egyéni célokkal, így lehetővé válik a jövő elképzelése és tervezése. Berntsen–Bohn 2010: 265.; D’Argembeau 2012: 319.

betöltött szerepének a vizsgálatára vállalkozom, azt remélve, hogy az eddigi eredmények tovább gyarapodnak általa. A dolgozatban így az ő életútját tekintem át *a jövőről alkotott képzetek* fényében.

A következőkben a kutatásban alkalmazott elméleteket és a felhasználni kívánt fogalmi apparátust járom körül, amelyek a dolgozatban elemzett visszaemlékezés szempontjából relevánsak. Az alábbiakban társadalomtudományi megközelítésben az *emlékezet*, *emlék*, *élettörténet*, *narratív identitás*, zárásként pedig az *epizodikus jövőgondolkodás* fogalmait járjuk körül.

2. A dolgozat célkitűzései

Az epizodikus jövőgondolkodással szociológiai megközelítésben arra keresem a választ, hogy az önéletrajzi emlékezet miként alakul a társas közegekkel, emlékezeti csoportokkal találkozva. Maurice Halbwachs (2018) emlékezetszociológiai megközelítésében az egyént mindig meghatározzák a társadalmi keretek, amelyekben szocializálódik. Az egyént körülvevő keretek azonban változnak a különböző életszakaszokban, történeti korszakokban. Az elemzésben a működő én³ és a társadalom, társadalmi csoportok találkozásából következő változások megragadására törekszem. Az epizodikus jövőgondolatok a működő én társadalmi tapasztalataiból építkeznek, így ezeken keresztül megragadhatók az énképben végbemenő változások.

Az önéletrajzi emlékezetben milyen énkép jelenik meg, mennyire koherens a jövőemlékekkel? A múltbeli társadalmi tapasztalatok és a jelen elvárásai milyen hatásokat mutatnak, mit tarthat magáról kíváncsúnak az emlékező, esetlegesen az erkölcsi jóra való törekvés a meghatározó, mint azt Charles Taylor (1997) feltételezi?

A kvalitatív módszertanok közül a narratív biográfiai elemzést használok, ahol a mélyebb jelentések feltárása és ezek koherenciája kap főszerepet a történet hitelességében, nem kifejezetten a történet valóságnak megfelelő rekonstrukciója (Corbin & Strauss, 2015; Bögre, 2024, 45–49.o.). Az elbeszélte történetekben a szubjektív jelentések feltárása az elemzés elsődleges célja.

Az elemezni kívánt múltbeli tapasztalatok valóságos voltát az életutat igazoló hivatalos dokumentumok a korábbi elemzés⁴ alapján a szükséges mértékben alátámasztják, ezeket az

³ Az SMS-modellben az önéletrajzi emlékezet három szintje: a működő énből, az önéletrajzi tudásból és az epizodikus emlékezetből tevődik össze. A működő én foglalja magában az egyéni célokat, az önéletrajzi tudás a személyes és kulturális ismereteket, általános eseményeket tartalmazza, amíg az epizodikus emlékezet a tapasztalatokból származó ismereteket. Conway–Loveday 2015: 576–577.

⁴ Bencsik 2024

elemzés során továbbra is felhasználjuk. Az elemzés végén az így kapott következtetéseket összevetjük a korábbi eredményekkel.

Az epizodikus jövőgondolatoktól azt várjuk, hogy azok további magyarázatot adhatnak az egyén identitására, az önéletírásban megörökített egykori életeseményeknél a célok, tervek felfedésével, amelyek által közelebb juthatunk az emlékező egykori énképéhez. A jövőgondolkodás azonban nem pusztán be nem következő, alternatív eseménysorokat jelenthet, hanem – Szpunar (2010) kutatásai szerint – olyan bekövetkezett és végbement folyamatokat is, amelyek az elbeszélő egykori jelenében reális forgatókönyvek voltak és végül meg is valósultak, viszont az önéletírás idején már egy szimplifikált múltleírásként köszönnek vissza.

Az időben és térben megélt csoportok, közösségek az emlékezeti munka során a jövőre irányulva jelenhetnek meg egy újabb konstrukcióként. Annak a bemutatására is vállalkozom, hogy a felidézés során alkotott jövőgondolatokban magát vagy egy konkrét társadalmi csoportot a múlthoz képest hogyan rajzol meg az emlékező, s ezáltal milyen jelentésekkel ruházza fel azokat?

A dolgozatban az életutat lineárisan tekintjük át, remélve, hogy az identitás formálódása kirajzolódik, ezért négy nagyobb alfejezetben vizsgáljuk az epizodikus jövőgondolatokat. A szakirodalmi áttekintést követően felvázoljuk a visszaemlékezés elemzése során leginkább szerepet játszó elméleti és fogalmi apparátust. A dolgozat következő fejezeteiben a Török Pál önéletírásában⁵ azonosított epizodikus jövőgondolatokat elemezzük az identitásképző társas közegekhez tartozás és az egyéni perspektíva tekintetében. Az epizodikus jövőgondolatokat a visszaemlékező által konstruált egykori jelenhez tartozó, a jövőre vonatkozó elképzelésként azonosítottuk.

3. Az emlékfelidézés általános jellemzői - az emlékezet és az emlék

Az emlékezetkutatás, emlékezetszociológia atyjaként számontartott Maurice Halbwachs a durkheimiánus hagyományokat követve az emlékezés társas jellegét emelte ki, megközelítése szerint az emlékek mindig társas közegben születnek így társas viszonyokat hordoznak magukban (Halbwachs, 2018).⁶ Az emlékezést, mint társadalomhoz kötődő kommunikatív tevékenységet ragadta meg: *„az emlékezésnek az a feltétele, hogy a kollektív emlékezet*

⁵ Török Pál életútjának vázlatos áttekintését lásd: 1. számú melléklet.

⁶ „mihelyt egy emlék egy kollektív észleletet idéz fel, maga is csak kollektív lehet, és lehetetlen, hogy az egyén másodszorra is saját erejéből képzelje el, amit először csak csoportjának gondolkodására támaszkodva sikerült elképzelnie” Halbwachs 1971: 126.

keretei között rálelünk a bennünket foglalkoztató múltbéli események helyére. Egy emlék annál gazdagabb, minél több egymást keresztező, egymást részben lefedő keret találkozási pontjánál bukkan föl.” (Halbwachs, 2018, 354.o.). Az epizodikus jövőgondolkodásnál is megfigyelhető ez a mozzanat az összetett epizodikus emlékeknél. Halbwachs-nál még említést kell tennünk az emlékezet társadalmi, kollektív és történelmi kereteiről. Társadalmi emlékezet alatt az egész társadalom emlékezetét, kollektív emlékezet alatt a csoportok emlékezetét értette, a történelmi emlékezethez pedig a változatlanságban megragadott, élő szemtanúktól mentes múltat rendelte (Keszei, 2015a, 54.o.). Az önéletrajzi emlékezetet végső soron ezek a társadalmi-kulturális keretek formálják; továbbá a konceptuális én céljai mozgatják, s mentális struktúrák összjátékaként keletkezik (Keszei, 2010, 23.o.). Emlékeink a minket körülvevő társas közegekben születnek, Halbwachs (2018) szerint a családi emlékezet és a foglalkozási csoportok, szocializációs csoportok határozzák meg az egyes ember gondolkodását. Mindemellett meghatározó Halbwachs gondolata a felidézés kapcsán, amely szerint *„az emlék mindig magán viseli a jelen lenyomatát, mert mindig a jelenben játszódik, bukkan fel, annak aktuális követelményei alapján történik”* (Keszei, 2015b, 59.o.). Eszerint a felidézés célja, helye mindig meghatározza az éppen bemutatott emléket.

Az emlékezetkutatás modern megközelítése szerint az emlékezés konstrukciós jellegű abban az értelemben, hogy mindig nyomokban tartalmazza az egykori valóság, megtörtént esemény epizódjait. E megközelítés szerint az emlék valamilyen mértékig mindig „hamis”, torzul a felidézés során, hiszen az epizodikus emléket létrehozó egykori történés nem élhető át újra, csak mentális konstrukcióként létezik az ember fejében (Conway & Loveday, 2015, 580.o.).

3.1. Élettörténet, önéletrajzi emlékezet

Az élettörténet fogalma számos esetben az identitás szinonimájaként használható, az alábbiakban valamennyi releváns megközelítést ismertetek. Bögre Zsuzsanna kutatása során (2003, 2020, 2024), az identitást a következőképp definiálta: *„az élettörténet nem más, mint az egyén konstrukciója önmagáról”* (Bögre, 2024, 17.o.). A múltról az uralkodó történeti narratívákon túl az élettörténeteken keresztül szerezhethetünk többlettudást, továbbá az élettörténeti módszer által közelebb juthatunk egy ember identitásához, világképéhez. Daniel Bertaux szociológus felfogását Bögre a következőképpen foglalta össze: *„A szociológusnak azt a múltat kell megérteni az élettörténetekből, amellyel a mesélők az elbeszélés időszakában együtt élnek.”* (Bögre, 2024, 17.o.). Az élettörténet sajátosságaihoz tartozik az is, hogy a múlt retrospektív

módon, azaz a jelenből visszatekintve fogalmazódik meg, ezáltal teremődik újra az önazonosság (Kovács & Vajda, 2007, 217–218.o.).

Az autobiográfiai emlékezet explicit, azaz verbálisan kifejezhető tartalmakból tevődik össze. Az epizodikus emlék az egykor átélt tapasztaltot tartalmazza, a szemantikus emlék formája viszont a társadalmi-kulturális közegből átvett tudás (Williams, Conway, Cohen 2009, 21–22.o.; Keszei 2010, 9–10.o.). Az epizodikus emlékezetben (amely az emberre jellemző) az emlék újraátélés jellege, vagyis az autonotikus tudatosság révén képes az emlékező „én” a mentális időutazásra (Tulving, 2005, 10.o.). A személyesen, sokak által átélt és elbeszélte tapasztalatok kollektív epizodikus emlékeként létezhetnek – mint a II. világháborús fronttapasztalatok – idővel azonban társadalmi szinten ismertté válva gyökeret verhetnek egy nemzet történetében, mint kollektív szemantikus emlékek, s így mások egykori tapasztalata a mentális időutazás révén a magunk epizodikus tudásává válhat (Keszei, 2012, 22–23.o.).

Az egyiptológus Jan Assmann a kollektív emlékezés egyik formájaként elkülönítette a *biografikus emlékezést*. Az önéletrajzi emlékezés feltétele a társas interakció, ami arra utal, hogy az emlék csakis a társadalmi-kulturális közegben és az által jöhet létre (Assmann, 1999, 52.o.), ebben maga is a Halbwachs-féle értelmezési hagyományt követte. Az önéletrajzi emlékezet vizsgálata során betekintést nyerhetünk az egyén identitását képező társadalmi viszonyokról, kulturális közegekről, hiszen az említett kontextusok szervesen a múlt részei, ahogyan arra Assmann (1999) is utal, az identitás részei.

3.2. A narratív identitás

Az 1970-1980-as évektől datálható kulturalista fordulat (cultural turn) az identitás értelmezési módjában is változást hozott. Az identitás a szociológiai megközelítés szerint társadalmi konstrukció, ezzel szemben a pszichológia nézőpontja az egyén személyiségét állította a középpontba.⁷ Vizsgálati tárgyunk természetéből fakadóan mindkét tudományterület megállapításai-
ból a szükséges mértékben merítünk.

A narratív megközelítésben vezérfonalként említhető Ricoeur felfogása, miszerint az elbeszélte történetekből ismerhetjük meg a jelen bevonásával az elbeszélő identitását (Keszei, 2015b, 57.o.). A modern felfogás szerint az identitás nem egy állandóan létező és megfogható jelenség, hanem mindig a jelen elvárásai szerint konstruálódik a felidézés során (Bögre, 2024, 60–63. o. ; Keszei, 2015, 82–86. o.). Ezt a nézőpontot képviselte az elsők között a francia

⁷ A témáról bővebben lásd: Bögre 2020., 2024: 55-57. o.

filozófus Paul Ricoeur (2001), majd Jerome Bruner (2001) a narratív megismerési mód kapcsán. A narratív azonosságban Ricoeur (2001) azt igyekezett bemutatni, hogy az elbeszélésben a szereplő hogyan képes önmagát megjeleníteni s önmagával azonosulni az írott vagy elbeszélte történeteken keresztül, amelyekben megjelenik a kultúra és a társadalom is. Ricoeur az azonosság két formáját különítette el az „őmagaság” és „ugyanazság” kifejezéseken keresztül. Ez azt jelenti, hogy az egyén, noha változásoknak van kitéve, mégis megőrzi állandóságát az én, ezt az ellentmondást hidalja át a narráció. A megértést segíti egy további jelentésréteg, amely szerint az idem a nyelv segítségével kifejezhető külsődleges tartalmakra vonatkozik, amíg az ipse a verbálisan nehezen kifejezhető belső tartalmakat jelenti. Az identitás Ricoeur fenomenológiai értelmezésében az elbeszélte történetekben konstruálódik, amelyet meghatároz a felidézés, azaz a jelen (Keszei, 2015b, 57.o.).

Az azonosság kérdéskörét szintén a narrativista megközelítésben vizsgáló pszichológus, Dan. P. McAdams (2011) szerint az élettörténetben az elbeszélő magát a kulturális jelentéseken keresztül tudja kifejezni. Megállapította továbbá, hogy az én belső történetének fejlődését a személyes célok vezetik, s az élettörténetben az életút egészét átfogja az értelemadás, amely felidézett emlékeket a jövő perspektívájából szelektíven jeleníti meg (McAdams, 2011).⁸ McAdams Erik Erikson nyomán azt találta, hogy az identitásnak vannak „fix” és változó pontjai, amelyekben fontos szerepet játszanak a társadalomból eredő kulturális életszakaszok (McAdams, 2011, 99–101.o.). McAdams-hez hasonlóan a klinikai pszichológia tudományterülete felől érkező Tilmann Habermas (2012) az identitást a jövőre irányuló konstrukcióként értelmezte. Habermas szerint az én kiterjesztése a jövőbe az identitás folyamatosságát, folytonosságát biztosítja, azaz az én koherenciáját.

Tengelyi László már egymás szinonimájaként használta az identitás és az élettörténet fogalmát: *„Személyes azonosságunk – helyesebben: önazonosságunk – élettörténetünk egységében áll. [...] élettörténetünk egysége ugyanolyan jellegű, mint az elbeszélte történetek egysége”* (Tengelyi, 1998, 16.o.), utalva ezzel a Ricoeurnél is megjelenő koherenciára. Az egyén életében bekövetkezhetnek nagyobb horderejű változások, olyan események hatására, amelyeknél a személyes sors kilép az addigi megszokott mederből és egy új szakaszt nyit az élettörténetben (Tengelyi, 1998, 199.o.). Ilyenek lehetnek például a háborúk, az embert érő személyes és kollektív traumák, megrázkódtatások.

A brit szociológus, Anthony Giddens az én reflexív megértéseként értelmezte az önazonosságot az élettörténetben (Giddens, 1991, 244.o.).

⁸ McAdams narratív identitással kapcsolatos munkásságának ismertetését bővebben lásd: Bögre 2024: 57–61.

A fentebb ismertetett szerzők lényegében hasonló álláspontot képviselnek, miszerint az identitás nem befejezett, ahhoz közelebb a megélt és elbeszélte történeteken keresztül juthatunk; annak az előismeretnek a birtokában, hogy az identitás teljesen sosem megismerhető.

3.3. Epizodikus jövőgondolkodás – epizodikus emlék

Mint az eddigiekből is láthatóvá vált, a jövő képze általában háttérbe szorul a múlttal szemben, amikor az identitás, élettörténet, emlékezet fogalmaiban gondolkodunk. Az epizodikus jövőgondolkodás fogalma a neuropszichológia területéről ered. A pszichológiai megközelítések szerint a jövő képzetének elsődleges funkciója a célok, tervek elérésére irányuló cselekedetek tervezésének a képessége (D'Argembeau 2012, Conway 2005). Az emlékezetkutatás neves alakja, Endel Tulving (1985) az epizodikus emlékezetben belül elkülönítette az epizodikus jövőgondolkodást, s úgy vélte, hogy magunk múltba vagy jövőbe történő kivetítését a mentális időutazás teszi lehetővé.

Az epizodikus jövőgondolkodás egy definíció szerint „*az én kivetítése a jövőbe egy esemény előzetes megtapasztalása céljából*” (Berntsen & Bohn, 2010, 265.o.). A jövőre irányuló gondolkodás a közeljövőtől a távoli jövőre is kiterjedhet, ahogyan a múltat is a mentális időutazás révén közeli vagy messzi távlatban is képesek vagyunk felidézni. Az emlékek képi vagy elbeszélte formában a hétköznapiól a rendkívüli eseményekig terjedhetnek (Berntsen & Bohn, 2010). A kutatók kimutatták továbbá azt is, hogy a jövőképek jóval pozitívabb fényben tárják eléink a képzeletbeli eseményeket, mert azokat nem köti még béklyóba a múlt tapasztalata (Berntsen & Salgado, 2019). Az emlékezőt a jövőgondolkodás során nagyobb agyi aktivitással járó konstruktív erőfeszítés jellemzi, és ennek során kevesebb affektív részletet idéz fel, a megfigyelői perspektíva válik dominánssá az emlékezés során. A jövőre vonatkozó emlékek kevésbé utalnak konkrét epizódokra, inkább absztraktabb sémákhoz illeszkednek (Berntsen & Bohn, 2009). Mindezek eredményeként képszerű ábrázolások „halmaza” helyett egy elbeszélés jön létre. A dán szerző kutatta azt is, hogy az önéletrajzi emlékezetben mi alapján lehetséges eligazodni múltban és a jövőben. Ennek kapcsán több empirikus vizsgálat visszaigazolta az úgynevezett élettörténeti forgatókönyvek kulturális-társadalmi szerepét az emlékek konstruálásában (Berntsen & Bohn 2009, 2010). Az élettörténeti forgatókönyvek⁹ útmutatásul szolgálnak: „*Alapvetően az adott társadalom, kultúra elvárásait fogalmazzák meg a különböző*

⁹ Kultúránként jelentős eltéréseket mutathatnak az életszakaszokhoz kötődő események pl. házasság, gyermekvállalás és életkor összefüggésében. Bővebben lásd: Berntsen–Bohn 2009; Williams–Conway 2009: 53-57.

életszakaszok hosszával, jellegével, a sors rendszeresen előforduló jeles eseményeivel kapcsolatban.” (Keszei, 2015a, 73.o.).

A belga Arnaud D’Argembeau a jövőgondolkodást olyan képességként definiálta, amely lehetővé teszi a jövő elképzelését, tervezését (D’Argembeau, 2012, 319–320.o.). Ebben a folyamatban kitüntetett szerepet játszanak a személyes célok és a külsődlegesnek mondható, inkább a társadalmi elvárásokkal kapcsolatos egyéni célok (Ernst-Philippe-D’Argembeau, 2018; 32-37.o.). A szerző szerint az epizodikus jövőgondolatok identitásfunkciót is betölthetnek az emlékezés folyamatában (D’Argembeau, 2012, 326.o.).

Martin A. Conway és Catherine Loveday (2015) szerzőpáros a képzelet és az emlékezet összefüggésében vizsgálta a jövőbeli gondolatok kérdését, az SMS modellben a *konceptuális én* céljaihoz integrálva. Az SMS-modellben az önéletrajzi emlékezet három szintje: a működő énből, az önéletrajzi tudásból és az epizodikus emlékezetből tevődik össze. A működő én foglalja magában az egyéni célokat, az önéletrajzi tudás a személyes és kulturális ismereteket, általános eseményeket tartalmazza, amíg az epizodikus emlékezet a tapasztalatokból származó ismereteket (Conway & Loveday, 2015, 576–577.o.). Conway híres én-emlékezeti rendszere, az SMS-modell az én céljait és aktuális önképét teszi az önéletrajzi emlékezet szerveződésének középpontjába. A szerzők szerint az emlék fő funkciója a személyes jelentések létrehozása, amelyek nélkül nem működhetnénk a társadalom hasznos tagjaként (Conway & Loveday, 2015, 580.o.). A RIS (remembering-imagining system) modellben összekapcsolódik a múlt, a jelen és a jövő. Az epizodikus jövőgondolkodásban a működő én a céljaihoz és az elképzeléseihez rendelve használja az önéletrajzi tudást és emlékezetet. A modell a felidézés jelenétől a közelmúlt és a közeljövő emlékeinek hozzáférhetőségét hivatott ábrázolni. Egy epizodikus jövőgondolat epizodikus emlékké válik, amint azt cselekvésként végrehajtottuk egy másik epizodikus jövőgondolatban foglalt cél eléréséhez (Conway–Loveday–Cole, 2016, 260.o.). Az epizodikus emlékezet a szelf, a tudatosság és az idő szubjektív érzése nyomán ragadható meg (Tulving, 2002, 5.o.; idézi Kónya 2019, 111.o.).

A szerzők tulajdonképpen a több éves, évtizedes időbeni távlatok felidézésénél megerősítették a Dorthe Berntsen nevéhez köthető élettörténeti forgatókönyvek dominanciáját az emlékezet szerveződésében (Berntsen & Bohn, 2009, 2010).

A jövőt csak a birtokunkban lévő múltbeli tudásra, tapasztalatra építve vagyunk képesek mentálisan konstruálni; a múltunkból ránk maradt epizodikus emlékek révén. A jövőre irányuló emlékezet során, a koherencia jegyében tudatosan vagy önkéntelenül kerek történetet formálunk a jelenbeli elvárásokhoz igazodva. Az önazonosságot olyan folyamatnak tekinthetjük,

amelyben az énkép a felidézés során összeállított történetekben jelenik meg, a múltat szelektíven jeleníti meg a jelen elvárásai s a jövő céljai szerint. A Conway-féle SMS-modell segítségével azt igyekszem bemutatni, hogy a működő én-t milyen társadalmi csoportemlékezetek határozzák meg (Halbwachs), s hogyan képes követni az őt körülvevő változásokat, a társadalmi keretek megváltozását, ezek hatására hogyan módosítja saját emlékezeti kereteit a jövőgondolkodásban.

4. Epizodikus jövőgondolkodás az egyéni emlékezetben

4.1. Gyermekkor és családi közeg

Az 1922-es születésű Török Pál identitását formáló szocializációs tapasztalatok döntő része a Horthy-korszakra datálódott. A múlt az egyéni és társadalmi identitás forrásaként, személyes és hivatalos történelem formájában az ember mindennapjainak meghatározó részévé válik (Keszei, 2017). A Horthy-korszakban született emberek mindennapjait meghatározta a Trianon által létrehozott keretrendszer. Az ország gazdasági és társadalmi berendezkedésének újjászervezését ellátó Teleki- majd Bethlen-kormány intézkedéseikkel konzerválták a háború előtti társadalmi struktúrát. A korszak nagyhatású historikusa Szekfü Gyula (1934) a neobarokk társadalom fogalmával jellemezte a fennálló társadalmi viszonyokat, a mindennapokban tovább élt a régi társadalmi hierarchia, szokások, az alá- fölérendeltség határozta meg az élet kereteit, szötte át a modernizáció jegyeit mutató társadalmat, anakronisztikussá téve annak képét (Romics, 2010, 98–156.o.). A keresztény-nemzeti kurzus a kisállami lét adottságából kiindulva stratégiai területnek tartotta a kultúrát, a művelődést és az ütőképes katonai kapacitás megteremtését is. Az oktatás-nevelés intézményeit mélyen áthatotta mindez, szellemi háttérrel adva a revíziós gondolatnak meghatározta a nemzeti identitáspolitikát; ami Török iskolai tanulmányaiban is lecsapódott a piarista gimnáziumban eltöltött időszakban. Életmód és szociális viszonyok tekintetében és reformok híján a korszak egészét hatalmas társadalmi egyenlőtlenségek jellemezték. Utóbbi jelenségre az ekkoriban meginduló falukutató mozgalmak és népi szociográfiák hívták fel a jobb életviszonyoknak örvendő felső- és középrétegek figyelmét (Ujváry, 2014, 162–173.o.).

Török Pál Kétegyházán született, római katolikus vallású családban. Török gyermekkorát a Békés vármegyei Kétegyházán töltötte 1929-ig, egészen édesapja Szegedre történő áthelyezéséig, ami költözéssel és a falusi barátságok elvesztésével járt. Édesapja kántortanítóként tevékenykedett Kétegyházán, szülei földművesek voltak, Török Mihály a 14-ik gyermekként

látta meg a napvilágot (HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Önéletrajz. 1954. október 17.; Török, I., 1.o.). A századforduló idején a paraszti sorból származó apa másodmagával tudott csak továbbtanulni, ez a törekvés, felfelé mobilitás megmutatkozhatott a gyermek Török későbbi iskoláztatásában is, az anya nemesi múltja visszatekintő származása pedig közvetlenül is magával hozhatta az iskoláztatást, mint alapvető elvárást. Töröknek egy lánytestvére volt, aki a családi mintát követve apjához és az angol nagymamához hasonlóan a tanári hivatást, a nevelői foglalkozást választotta. Édesanyja háztartásbeli volt.

Török keresztapja a dombegyházi esperes volt. A római katolikus vallás szellemében pallérozott ifjúra mély hatást gyakoroltak a vallásos tanok és atyai intelmek, amelyek meghatározták akkori s későbbi világlátását. *„Életem sok meghatározó döntő pillanatában, mindig éreztem Isten segítő kezét. Igaznak valloam azt a mondást: Isten nélkül semmi sem sikerül, Akarat nélkül semmi sem lesz, Tisztaság nélkül semmi sem szép. Apám belém nevelte, hogy NE CSÜGGEDJ; sohase lesz egészen elveszett pillanat az életedben, bátraké a szerencse, mondotta ha elcsüggedtem, biztatott ha bajban voltam: AKI MINDENT ELVISEL, MINDENT NYERHET!”*(Török, I., 2.o.).

Kétegyházán az aratókat, béreseket is foglalkoztató gazdaság biztosította a család fő megélhetését, ami elérhetővé tette Török számára a gimnáziumi oktatást (Bencsik, 2024, 46.o.). A visszaemlékezésben megtalálható az anyai nagyszülők, Gavalik Miklós és Hay Eszter portréja s a Hay név skót nemesi eredetét is bemutatja egy hosszabb szócikk, amit a nagymamától tudott személyes történetek is alátámasztanak az emlékirásban (Török, I., 1–3.o.). Halbwachs a családi emlékezettel kapcsolatban az emlékezésre érdemet nyújtó tettek és az azt végrehajtó személyek szerepét emelte ki, amelyek révén az ősök tulajdonságai a jelenben emlékező családtagokra is kiterjednek (Halbwachs, 2018, 191–228.o.). Töröknél a jövőre irányuló gyermekkori elképzeléseket mélyen mozgathatta a család múltja a pályaválasztásban, mint ahogyan utal a felmenők érdemeire, hőstetteire, harci cselekményeire; az apa kapcsán Temesvár visszafoglalására, anyai ágon a nemességet harccal elnyerő skót ősökre, s hogy az erdélyi Tornyán kétszáz évig apja vérvonalából választottak bírót. Török angol nagymamája, Hay Eszter – aki Károlyi Mihály nevelőnője volt – a 13. századig eredeztethető skót főnemesi családból származott (Török, I., 1.o.). Az anyai nagyapa, Gavalik Miklós morva, s anyja révén lengyel nemesi származású, családja Lembergől menekült Budapestre. Édesanyja szülei a nemesi közeget elhagyva, polgári foglalkozást vállalva, már a nemesség viselkedési mintázataitól eltérő társadalmi tapasztalatokat adtak át unokájuknak, amint ezt a következő intelem mutatja: *„Aki őseivel dicsekszik, olyan mint a krumpli, melynek értékesebb része a földben van.»* (Török, I.,

1.o.). Mindez egyrészt saját erőből elért érdemekre utal, ami Töröknél az iskolai eredményekben manifesztálódhatott ekkor, s a továbbtanulás tervében. Másrészt a memoárban felvillantott családi emlékezet a nemességet, majd a polgárságot jellemző erényes tettek és gondolkodásmód tovább adását feltételezi, s azt, hogy Török maga is ehhez a családi örökséghez igyekezett felérni saját pályáján. Neveltetésének eredményeképpen a közjóért tenni, másokon segíteni gondolkör megjelent tanulmányai során, amikor is a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban falukutató kört szervezett és vezetett, amiért tanárai kommunista jelzővel illették (Török, I., 11–12.o.), holott a kommunizmus eszméje helyett Török a földkérdés megoldását a közjó érdekében történő cselekedetként értette, ami az értelmiségi gondolkodáshoz áll közelebb. Ifjúkorában a következőképp látta ezt a helyzetet: „*nem voltam baloldali, csak a földosztást helyeselt*” (Török, I., 11.o.). Ez egyfajta szociális érzékenységgént is értelmezhető, amelyet tekinthetünk a vallásos neveltetés hozományának, továbbá kialakulásában szerepet játszott a falusi életmód elhagyása a városba költözéskor, s a két közegben szerzett társadalmi tapasztalatok ekkor egymás kontrasztjaként tűntek fel.

Rokonai a székesfővárosban és Kétegyházán éltek. A rokonságban több felsőfokú végzettségű hozzátartozót is találunk, a nemesi családban nevelkedett Tamási-Varga Imre fogorvos, Báthori György gépészmérnököt, aki a Fiat-gyár főmérnökeként Torinóban is megfordult, katonatisztet (Török, I., 14.,40.o.). E személyek jelenítették meg az anyai ághoz kapcsolódó pesti rokonságot, amely Török későbbi ludovikás éveiben egy olyan színteret jelentett az életében, ahol a polgári eszmecserék világa kapott helyet a nagynénik és az arisztokrata barátaiak személyében. A rokonság e részéhez kötődik egy alternatív jövőforogatókönyv is, miszerint Törököt gyermektelen nagynénje szívesen nevelte volna Pesten, s a családi vagyont és férje pesti fogorvosi praxisát is ráhagyták volna, azonban a szülők ezt nem támogatták. Török nem zárkózott el a lehetőség elől, gimnazistaként láthatta, hogy az orvosi foglalkozás a jövőben társadalmi presztízshoz és nagyobb örökséghez juttathatta volna.¹⁰ Erre utal egy megjegyzése: „*Mennyire másfelé vezetett volna az életem, ha akkor édesanyámék beleegyeztek volna abba, hogy ők neveljenek fel.*” (Török, I., 40.o.). Az ifjú Törököt a szülők mellett a nagynéni és férje is orvosnak szánta; őt azonban inkább a katonatiszti pálya vonzotta gyermekkorától kezdve (Török, I., 1–15.o.), amiben felfedezhetjük egyrészt a család kollektív emlékezetet, másrészt a dualizmus korából tovább öröklődő társadalmi presztízst a katonatisztek kapcsán, ami a párbajképes úriember ideáljában jelent meg, ami az iskolai végzettséghez is kötődött (Gyáni, 2006, 238–239.o.;

¹⁰ A Horthy-korszakban az orvosi foglalkozás a legnagyobb jövedelműek foglalkozási összetételében szerepelt. Gyáni 2006: 252.

Kövér, 2006, 107–108.o.), s ezt a korszakban számos társadalmi produktum közvetítette. Török találkozott a korszak polgári kultúrájának „csúcsproduktumaival” is, így az első moziélményeinek egyike, a piarista növendékként látott „Hős Fiúk” az 1848-as szabadságharcról szólt.¹¹ A pályaválasztásban fontos szerepe volt a Kétegyházaán élő skót származású nagymamának, aki az első világháborúban az olasz hadszínterén (Isonzó) vesztette el fiát. A háborúban hősi halált halt hozzátartozó arcképe mindig figyelemmel kísérte az angol teadélutánokat a nagyszülői házában. Az angol nagymama a gyermek Törököt katonaként elesett fiához hasonlította, aki ezzel a szereppel szívesen azonosult, és az unokák közül a kedvencévé vált (Török, I., 6–7.o.). Azonban akadt a rokonságban hivatásos tisztként szolgáló hozzátartozó is, akinek a tanácsát megfogadva a felvételi jelentkezés során Török a gyalogságot jelölte meg az első helyen, mert indoklása szerint ebbe a fegyvernembe volt a legkönnyebb bekerülni (Török, I., 14.o.). Ifjúkori jövőképében akkori pályáját a következőképp képzelte el: *„Világéletemben – ahogy mondani szokták – gyermekkorom óta katona szerettem volna lenni. Édesanyám ugyan orvosnak szánt, de mikor elmentem a klinikára érettségi után apám javaslatára Dr. Armentánó tarnársegéd úrhoz bemutatkozni és tájékozódni; rossz élményeim támadtak. [...] Egy betegtől vért vettek, és én majdnem elszédültem. Azóta sem tudom nézni az injekciózást. Mondtam is a doktor úrnak, én olyan helyre megyek, ahol csupa egészséges ember van, rám rossz hatással vannak a beteg emberek. Hol van ilyen hely? Kérdezte tőlem a doktor úr. Mondtam: a katonaságnál. Oda még a ludtálpasokat sem veszik be. De ott vér is fog folyni, mondta tovább a tanársegéd. Igen, de az a hazáért, mondtam én, s azt nem sajnálom, ha a magamé lesz is.”* (Török, I., 13.o.). Ebben az epizodikus emlékből a közeli jövőt pozitívan képzelte el, amely a szakirodalom szerint a fiatal korban általánosan jellemző (Berntsen 2009, 2010), ugyanakkor – költői kérdésként – felvetődik, hogy akkor valóban így látta-e vagy a visszatekintés perspektívája szépítette meg a múltat?

Mindezeket azért is tartottam fontosnak közreadni, mert – mint azt az SMS-modell is mutatja – az önéletrajzi emlékek szerveződését a működő én céljain túl meghatározza a társadalmi emlékezet, társadalmi keretek, ily módon az egyén életében fontos szerepet betöltő személyek, a társadalmi miliő és a múltból felidézhető emlékek. Török erős vallásos neveltetésben részesült otthon, hiszen apja kántortanító volt, s iskolai tanulmányai során is a kétegyházi apácánál, majd a piaristáknál. Ebben az életszakaszban az identitásformálódásban a vallási

¹¹ Rákosi Viktor (1860-1923) író, újságíró 1900-ban megjelent 1848-as szabadságharc eseményeiről szóló regényén alapult a filmes feldolgozás. Rákosi: 1900

közösség, a rendszeres templomba járás, imádkozás s keresztény gondolkodás, az apai ághoz köthető bírói nemzedékek sora az igazságra és az igazságosságra való törekvésre sarkallhatta már ekkor,¹² ami találkozott az anyai ágon hozott családi múlt erényeivel, egyfajta polgári gondolkodással, amit a pesti rokonok is közvetítettek. A másodlagos szocializáció közegeként az iskola a vallás mellett a Horthy-korszak hazafias szellemét is a diákokba plántálta, a memoáríró identitásának meghatározó részeként rögzült, amire a működő én további tapasztalataként a későbbi ludovikás tapasztalatok csak ráépülhettek. Török 1940-ben szerzett érettségét a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban, s ezután a katonatiszti pályán folytatta tanulmányait, amely kijelöli a következő fejezetet.

4.2. A ludovikás évek (1940-43)

Az érettségét követő egyéves csapatszolgálattal Török megkezdte életének önálló fejezetét, immár a szülői háztól messze. A m. kir. Ludovika Akadémia, mint a másodlagos szocializáció közege az élethez való hozzáállást alapjaiban határozta meg, új társadalmi csoportok között találta magát az emlékező, a katonák és a hallgatók világában.

Az egyéni emlékezetet mindig meghatározzák a társas viszonyok, az elsődleges és a másodlagos szocializációs közegek, a csoportok által közvetített elvárások, a kultúra örökölt formái mind-mind értelmezési és viszonyítási keretet alkotnak az ember számára (Keszei, 2017, 6–9.o.). A katonai akadémiát megelőző egyéves kiképzésen helytállását elismeréssel jutalmazták, Török ezt egész életére meghatározó élményként tartotta számon; megerősítette identitásában a családból és a vallásosságból hozott elemeket, értve ez alatt a kitartással és munkával elérhető érdemeket. Az alábbi emlék a békéscsabai szakaszvezető példáját idézi, akihez hasonlóvá szeretett volna válni az ifjú ludovikás növendék:

*„Már akkor megérlelődött bennem az az elhatározás, hogy a legénységtől csak azt és annyit követelek meg, amit magam is megcsináltam és mindig a személyes példát fogom a legjobb nevelési eszköznek használni. Ezt be is tartottan: hivatásos tiszti gyakorlatomban a fronton is, és ennek meg is lett a pozitív hatása. Katonáim mindenütt követtek a fronton, nálam nem volt szökevény, mert gondoskodtam róluk; és hazajöveletem után legénységi vélemény alapján igazoltak.”*¹³ (Török, I., 18.o.).

¹² Halbwachs a bírót „taláros nemességként” is említi, akiket a kollektív emlékezet éleslátással, magasfokú igazságérzettel ruház fel, ugyanakkor széleskörű látásmódjuk több társadalmi csoportból ered, de főként a családi emlékezet öröksége, és a hivatási csoportból öröklött kollektív emlékek és szerzett tapasztalatok teszik alkalmassá a bíró személyét a státussal járó feladat ellátására. Halbwachs 2018: 297–299.

¹³ Az igazolás a HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő Török Pál irategyüttesben nem lelhető fel, az emlékirásban viszont megtalálható egy igazolás másolva, azonban az eredeti forrás hiányában erre nem hivatkozom.

A Ludovika Akadémia szellemiségében a múlttal statuált példát, a hivatási csoport emlékeztetésében hordozott elődök érdemeivel.¹⁴ A foglalkozási csoport a családhoz hasonlóan a kollektív emlékek születésének a helye, amelyek a szaktudás mellett a hozzá kötődő generációk legfontosabb tapasztalatait hordozzák a jelenhez igazítva (Halbwachs, 2018, 308–334.o.); ezért Töröknél fontos ágens a hivatás az identitás formálódásában.

„Egy ország vigyáz rátok és számít becsületes helyállásotokra. Ezt sugallták a fordulónál a szobrok és ezt a múlt árnyai. Sok kiváló hazafi és katona került ki innen az életbe, mi sem akartuk, hogy hiányozzunk ebből a képből. Úgy akartunk tanulni és viselkedni, hogy megfeleljünk ennek az elvárásnak. Elődeink példája és cselekedetei alapján meg volt a társadalmi tekintélye az intézet végzett növendékeinek. Mint Ludovikások is megbecsülést kaptunk a középosztály szebbik nemét képviselők és a lányos mamák részéről is.” (Török, I. 30.o.).

Török s társai jövővel kapcsolatos céljaiban megjelent a ludovikás csoporthoz tartozásból eredő elvárásként az, hogy méltóvá kell válnia a csoport emlékeztetéséhez – ahogyan az Halbwachsnál (2018) a hivatás kapcsán megjelenik – ez megegyezik azzal, amit D’Argembeau et al. (2018) állít, miszerint a jövőgondolkodásban kiemelt szerepet töltenek be a társadalmi elvárásokból eredő egyéni célok. Az ifjú kadét szemében a katonatiszti pályakép magában foglalta a végzettség által a jövőben elérhető középosztályi státust, s a tiszteknek kijáró társadalmi presztízst is, amit ekkor leginkább az udvarlás terén látott még kamatoztatni. Ezt jelentette gyakorlatilag az úriemberség. A dualizmusban, Horthy-korszakban a katonatiszt identitását adta a pozícióhoz járuló társadalmi megbecsültség, ami a kiválóság jele volt, s az úriember ideáljában testesült meg (Gyáni, 2006, 238.o.).

A társadalom szemében a Ludovika a férfiasság, a bátorság és a hazaszeretet fogalmaival fonódott össze,¹⁵ s a társadalmi megítélésből eredően a ludovikások is ekképp tekinthettek magukra, ez meghatározta társadalmi identitásukat. Mindez találkozott Török saját tapasztalatával, amelyek között voltak negatívak is. Török szemében a felsőbb évesek kegyetlenkedései elítélendő tettként tűntek fel, és az elitképzés hátrányaival kapcsolatos tapasztalatokban gyakran tükröződött a társadalmi hovatartozásból eredő különbségtétel, ami az arisztokrata származású hallgatók elsőbbségét jelentette (Török, I., 29–33.o.). Ez a tapasztalat arra enged

¹⁴ Ennek kollektív emlékeztetést érhetjük tetten az alábbi emlékből, amelyben a szemantikus tudás az autonóetikus tapasztalat révén válik epizodikussá, majd epizodikus jövőgondolattá. Az emlékező az emlék megtapasztalásának körülményeivel együtt sajátította el az egykori tapasztalatot, így vált a szelf részévé, ezáltal létrejön az epizodikus emlékezet. Tulving 2005: 10.; idézi Kónya 2019: 108–109.

¹⁵ „A szó »ludovikás« átmént a magyar köztudatba, összeforrt a férfiasság, a hazaszeretet és az önfeláldozó bátorság fogalmával. A Ludovika testben és lélekben, kiképzésben és szellemben egyaránt olyan tiszteket adott az országnak, akik a rájuk ruházott általános emberi és katonai erények birtokában méltán tarthattak számot a magyar haza megbecsülésére.” Kalavszky 1992: 16.; Hausner 2022

következtetni, hogy Török neveltetésénél fogva nem használta ki a nemesi származással járó nyilvánvaló előnyöket – ami a családi neveltetésből fakadhatott –, tehát nem származása révén kívánt a jövőben érvényesülni. Ettől a korszaktól datálható az udvarlás kezdete is, amely a fess ludovikás katona ethoszához szervesen kapcsolódott (Kalavszky, 1992), a párbajképes úriember ideálja mellett. Az udvarlásról adott beszámolói szerint a tiszteket előnyben részesítették a középosztálybeli hölgyek és családjaik, azonban emlékei szerint rangján felül egy esetben tudott hosszú távon udvarolni, mégpedig egy budai ezredes leányának (Török, I., 57.o.). A háborús romantikával kapcsolatban meghatározó kulturális élmény volt számára a „Csak egy nap a világ” Muráti Lili és Páger Antal főszereplésével (Török, I. 9.o., 57. o.).¹⁶ Török később saját élete történeteit aposztrofálta több emlékezeti kulcsként¹⁷ azonosítható korabeli háborús film-
ben, dalban – a szerelmek szövődésétől a harcéri sebesülésig. Végző soron a „hadszíntér” kiterjedt s többé-kevésbé átszőtte az egész emlékezést.

Az elitképzés mindennapjai szigorú követelmények teljesítésével teltek, azonban Török és évfolyamtársai belátták ennek célját:

„Mi ezt leendő életpályánk alkatrészének tekintettük, amit mi is – természetesnek tartva – tovább fogunk magasabb szinten folytatni és megkövetelni. A civilek ezt brutálisnak indokolatlannak és elviselhetetlennek érezték.” (Török, I. 18.o.). *„Lehet más számára ez zsoldos jellem, janicsár gondolkodás, nem humanista morál, de minket a „HAZA” megvédése, a győzelem az ellenség fellett gondolata fűtött, s ehhez ez volt a célszerű gyakorlat. Szobarend, gyakori riadó, feltétel nélküli – bármilyen parancs – azonnali végrehajtás, a katonai drill természetes velejárója.”* (Török, I. 19.o.).

A hivatáscsoport és a hozzá tartozó viselkedésminták elsajátítása összetetallokozott a hazafias gondolat szolgálatával, ami a korszakban már az elsődleges szocializációval egyfajta adottság volt. A ludovikás jelző nemcsak a helyhez, katonai drillhez, hanem az emlékező számára a hazáért harcolók közösségéhez tartozást is jelentette, fiatal felnőttként azonban a háború képe inkább a dicsőséget és a karriert manifestálta az életbe kilépő tiszt s társai számára. A többi kadét világlátása nagyban meghatározta ekkori elképzeléseit a háborúról, katonaságról, életcélokról,¹⁸ mert ideje nagyrészt az akadémia falai között telt, leszámítva a heti egy kimenőt, ekkor ugyanis a pesti rokonok szalonjában vendégeskedett.

¹⁶ Vaszary János (1899-1963) háborús melodráma 1944. február 24-én debütált az Urániában, a filmet azonban a nyilas kormány idején megsemmisítették. A korszakban azonos címmel népszerű katonadal formájában is a háborús életérzést közvetítette. <https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatasi/hungarika-kutatas-1/120-most-wanted/hangosfilm/egy-nap-a-vilag.html> (Letöltés dátuma: 2024.11.25.)

¹⁷ Az emlékezeti kulcsok a kollektív emlékezet hordozói, amelyek természetüknél fogva sokfélék lehetnek, úm. tájak, tárgyak, kulturális produktumok; mindezek az emlék előhívását segítik. Keszei 2010: 18.

¹⁸ Lásd az emlékiratban: Török 2006: I. 28.

Török ugyan a tisztek csoportjához tartozott a Ludovika elvégzését követően, s a csapatszolgálat alatt is mint karpaszományos őrmester¹⁹ más „kasztba” sorolódott, mint ahova az önéletrírásában vallottak szerint vágyott, azaz a legénység közé. Mindez nem feltétlenül a társadalmi státuszt szimbolizáló ludovikás katona ethoszának tagadásaként értelmezhető, inkább az identitás egy másik vonzatához kapcsolható ez a mementó.

„Magam úgy éreztem, felvértézve vágok neki az akadémiai éveknek, és jó tiszt válik belőlem. Szerettem volna elérni, hogy a katonáim szeressenek, ne csak engedelmeskedjenek feltétel nélkül, és velem is meg legyenek elégedve a feletteseim az elért eredmények folytán, amiket a katonáim jó felkészültsége váltana ki a jövőben.” (Török, I. 28.o.)

Mint az imént közölt szövegrész is mutatja, Török feltehetőleg nem érezte komfortosan magát a többségében a közép- és felsőbb társadalmi rétegekből kikerülő – az Akadémián hozzá hasonlóan tisztté avanzsált – társak között.²⁰ Az úriember ideálja szerint lenézte a rangban alatta álló sorkatonákat és civileket (Gyáni, 2006, 238–239.o.); Török azonban az úriemberséggel járó társadalmi viselkedés eme mozzanatával ellentétben, egyfajta sorsközösség vállalására törekedett az alacsonyabb sorból származókkal. Tehát Török nem a hivatáshoz kapcsolódó társadalmi képződményről, a presztízsről mondott le, csupán a rangban alá tartozókkal nem kívánta ezt éreztetni a beilleszkedés érdekében. Mindez arra utal, hogy sokkal inkább a származási család, a gyermekkori falusi közeg, vagy már a piaristáknál kiformalódott szociális viszonyok iránti érzékenysége hathatott ki ekkori viselkedésére.

Török e sajátos „köztes” pozícióválasztása az identitáskereséssel, bizonytalan énképpel magyarázható, a működő én még nem tudott alkalmazkodni az új életszakaszhoz és tiszt szerephez. Egyik megjegyzése szerint az akadémia: *kasztszerű kolostor*, ahol *monarchikus levegő vibrált* (Török, I., 29.o). Ez utalhatott az ekkor szerzett tapasztalatokban a többek által²¹ leírt úri, tekintélyelvű mentalitásra, ami a dualizmus maradványaként az elitképzés korában Török tanulmányainak idején uralkodhatott. A tiszti évek során egyszerre jelent meg nála a kurzus hivatalos világképéhez és normáihoz való idomulás, másrészt pedig az azonosulási igény a mobilitásban akadályozott, vagy mai kifejezéssel élve „hátrányos helyzetű” rétegekből származó katonákkal. A katonai rangban alá tartozók iránti elköteleződést erősítette egy, az udvarlás során szerzett társadalmi viszonyokat közvetítő tapasztalat, amikor is Török alulmaradt egy

¹⁹ Tisztjelölt, érettségivel rendelkező egyévi katonai szolgálatot teljesítő személy a kiegyezéstől a Horthy-korszak végéig. Sipos–Ravasz 1997: 555.

²⁰ Török tapasztalatával ellentétben a Horthy-korszak katonai elitjének utánpótlása az 1930-as évektől a közép-osztály alsó- és középrétegeiből került ki, a nemesi származás már csak minden negyedik katonatiszt mögött állt, a dualizmus előtti időszakot jellemezte a nemesi származásúakból álló tisztikar. Gyáni–Kövér 2006: 238–239.

²¹ Lásd: Makkai János, Karácsony Sándor református lelkész, Kornis Gyula írásait.

gróffal szemben (Bencsik, 2024, 47.o.). A legénységgel vállalt szolidaritás mutatkozott meg a 100 napos ludovikás ünnepségen, amelynek Balatonalmádi adott otthont:

„Nekem nem kell uri muri, én csak a legénységgel akarok katonakoromban foglalkozni. Életcélom, mint egy szerzetesként hivatásul választott katonapályán a legénységgel való jószándékú foglalkozás, hogy minél képzetebb katonák legyenek.” (Török, I. 44.o.).

Török viselkedése, a helykeresés a tisztek és a legények csoportja között, az udvarlás során szerzett kudarc mind utalhatott arra, hogy nem találta még meg a helyét az őt körülvevő közegekben, egyfajta identitás kereséssel jellemezhetőek ezek az évek, ahol a jövőképek ugyan a jelenre épülő realitásokból indultak ki, mint a katonatiszti iskola elvégzése és a társadalmi ranglétrán történő feljebb jutás. Törököt minden bizonnyal befolyásolták a családi emlékek is a katonai, hősi múlttal; ami valamiképpen elvárásként nehezedett rá, de emellett meghatározta a személyes életcélokat is, amint arra D’Argembeau (2012) is utal a jövőemlékezet működésében. Az új élettapasztalatok befogadása mellett talán feszültséget érzett a jövőben predesztinált ranggal kapcsolatban, hiszen ez az intergenerációs mobilitás felé mutatott.

Az 1943. augusztus 20-án tartott tisztavatáskor²² nem reálisan, hanem pozitívan látták a háborút, s abban heroikus tetteket reméltek véghez vinni:

„Szimbólum volt ez a kardbojt; és ennek a becsületére hogy soha szégyent nem hozunk rá, generációk voltak joggal büszkék. Ludovikás elődeink, akik végigharcolták az első világháborút. Mi, legfiatalabb generáció, a második világháború leendő "hősei", lelkiileg, gyakorlatilag folytatói akartunk lenni ennek a töretlen hazafias, makulátlan tiszti szellemnek.” (Török, I. 39–40.o.). *„Közeledett a háború vérvivatara hazánkhoz. A Dóni veszteség és a tisztihány sürgette az utánpótlást. Mi ennek – végzetünket nem sejtve – örültünk, hogy 22 évesen kikerülhetünk az életbe a csapathoz, életünk céljához. [...] Álomvilágban éltünk. Ruhapróba és az új helyőrségünkbe való pályázat töltötte ki az utolsó heteket.”* (Török, I. 39.o.).

A kiegyezéstől az úriember szimbólumát a tiszti kardbojt jelentette, mert ebben testesült meg tisztként a párbajképesség, amely a civil életben is kiterjedt a becsület megvédésére a párbajkódex betartása mellett; s az úriemberhez méltó viselkedést és érettséget is értjük alatta a viselkedésszociológiai rendiségben (Kövér, 2006, 106–108.o.). Mit jelentett mindez Töröknek? A kardbojtban összekapcsolódott a múlt, a jelen és a jövő, ez a szimbólum kijelölte minden növendék útját, a társadalmi elvárások innentől meghatározták a jövőbeli viselkedést, mert innentől a katonai hivatáscsoporthoz tartoztak. Töröknél az önéletrajzi emlékezetben a működő

²² HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Szegedi 3. Honvéd Kerületi Parancsnokság Katonai Anyakönyvi Adatlap 36622 422- törzsszámú lap. A változás megnevezése Török Pál rendfokozatáról.

énben is eme keretek között alakultak ki a karrierrel és a hátralévő életszakaszokkal kapcsolatos célok.

Végső soron a működő énben a jelenhez igazított múltbeli emlékek hozzájárultak egy pozitív jövőképhez a katonatiszti karrier képében, azonban ezt a folyamatban lévő változást, megváltozó társadalmi helyzetet ekkor még nehezen tudta magában adaptálni, ami az identitáskeresést, egy bizonytalan identitást mutatott ebben az életszakaszban. Török ekkor már egy középosztályra jellemző mentalitást képviselt. A katonai képzés jövőemlékeiben megjelenik az életszakaszokhoz kötődő társadalmi elvárások közül a munkavállalás, és a házassággal is találunk kapcsolatot az udvarlás révén (Berntsen, 2009). Tehát az akadémia elvégzését követően már a társadalom hasznos tagjaként, katonai állásban látta tölteni életének jelentős időszakát, változatlan társadalmi kereteket feltételezve, holott már zajlott a második világháború.

4.3. A második világháború és a hadifogság időszaka

A tisztavetés után a délvidéki Zombor településre kérte magát helyőrségbe, ahol egy aknavető századhoz osztották be századparancsnoknak. A katonai karrierre ácsingózó törekvések mutathatók ki az avatás utáni időszakból, amelyben a szülők ráhatása és saját perspektívája is megjelenik. *„A távolabbi kedvezőbb előléptetések, katonai magasabb kiképzés és karrier érdekében ezt akkor jónak tartottuk vállalni. Többször kértem magam a frontra is, de el utasítottak azzal, akkor és oda mehetünk innen, ahová és amikor jónak látja a felsőbb vezetés.”* (Török, I. 55.o.) *„Ma este indulunk a frontra búcsúszom tőled, kis Kató.” Ezzel a dallal végződött Harasztifaluban az ottlétem és másnap megindultam a reménytelen, kilátástalan jövőbe.”* (Török, I. 89.o.)

A keleti front legvéresebb harcainak időszakában a magyar hátszágban teljesített szolgálatot, miután SAS-behívót kapott, 1943. szeptember 20.– október 5. között Hajmáskéren tüzérségi tanfolyamon vett részt, majd az év utolsó két hónapjában egy kishíján vaksághoz vezető sérülés miatt került kórházba. A harctéri gyakorlat során elszenvedett traumatikus élmények és a háborús nyomás okozta közállapotok ellenére, az időskori emlékezetben ez a szakasz a fiatal felnőttkor legszebb időszakaként jelent meg, amelynek során szembesült a bajtársi szolidaritás és a katonaélet minden velejárójával. 1944. januárjától szeptember 15-ig Várpalotára vezényelték, ez a periódus pedig – amely a német megszállás időszakát is magában foglalta – harctéri kiképzéssel telt; a társadalmi élet hiánya miatt *„szinte idegenlégiós szolgálatként”* (Török, 2006, I, 55.o.) rögzült emlékeiben.

Török közvetlen frontélményt a Nyugat felé vonuló szovjet csapatokkal szemben Csongrád-Csanád vármegyében élt át, amikor 1944. szeptember 25-én hadműveleti területre mozgósították, és a csongrádi hídfőnél szakaszparancsnoknak osztották be. 1944. október 7-én érkezett gyalogezredével Földeáknál a Magyarországra is kiterjedő frontvonalba.

„Pár óra múlva, ahonnan irányítottam a tüzet hirtelen megállt egy terepjáró dzsipp. Kiszállt belőle egy vezérkari ezredes /sofőrje százados volt/ és hozzám jött, megkérdezte: »Hadnagy Úr, hol az első vonal?«. Egy kőrakás mögött feküdtem és onnan feleltem: »Ezredes Úr jelentem, itt ahol fekszem!«. Ugyanis előttem már nem volt semmi, csak az oroszok.” (Török, I. 73.o.).

Török kifelé a belső bizonytalanságot palástolta, hiszen egy hadnagy nem mutathatott félelmet a frontvonalban katonái előtt; mivel ez egyenlő lett volna a mundérbecsület meggyalázásával. Ezt a magatartást tanúsította a fronton szerzett sérülések során is. A maga harcéri teljesítményét ludovikás tisztársai viselkedésével összemérve tárta fel, értve ezalatt a ludovikás eskühozz méltatlan viselkedést, mint a gyávaságot, a cserbenhagyást, a dezertálást (Török, I. 69.o, 72–73.o.); mondhatni a hivatáscsoporthoz és a családhoz kötődő értékek szemszögéből mérlegelt. Mindemellett identitásába már beépülhetett a katonai hivatástudat, amely a csoporthoz kötődő feltétlen hűséget és egyfajta morális tartást is képviselt, a Taylor-féle (1997) értelemben a haza és a magyar nemzet védelmére vonatkozóan. A magyar területre kiterjedő fronton tapasztaltak fényében tovatűnt a háborús romantika előképe, akárcsak a szevasztopoli elbeszélésciklusban. *„A nyomasztó ember- és tűzfölény kilátástalanná tette a helyzetet.”* (Török, I. 69.o.), ahogyan nem volt már nyoma a karriervágynak sem. Török ezen alapállása utólag azzal a köztudott ténnyel is magyarázható, hogy éles helyzetben az egész század élete függött a felkészültségtől, az egymás iránti bizalomtól. Gondoljunk csak a dezertálás jelenségére.

Az 1944. októberi nyilas hatalomátvételt a Szeged közelében vészelte át. A német megszállás idejére visszagondolva, egy kontrafaktuális emléket tár elénk, amely a pályaválasztás időszakába tér vissza, sorsa alakulását a családja perspektívájából mérlegeli. A kontrafaktuális emlékek megvan a maga funkciója, ugyanis általa mentálisan visszautazhatunk az egykori jelenbe, s az egykori jövő – amely esetünkben már múlt – egy másik alternatív kimenetelét képzelhetjük el (De Brigard, 2014). Török minden bizonnyal a háborús tapasztalatait, hadifogságát számba véve arra jutott, hogy jobb sorsot is megélhetett volna, ami tükrözheti az 1947. után megváltozó politikai berendezkedés sorsfordító szerepét, identitáson hagyott bélyegét.

„Igaz, soha nem lehet már megtudni, ha mint orvostanhallgató Pesten Imrééknél maradtam, a bombázás és az ostrom után vajon életben maradtam volna-e. Ő a németek bevonulása

után öngyilkos lett.²³ Azt javasolta környezetének, akikhez tartozott, fegyverrel kell ellenállni a németeknek, mert csak ez mentheti meg az országot. Ki tudja, mi lett volna az ország későbbi sorsa, ha ezt az utat választotta volna az egész ország. Akkor már hadnagy voltam Várpalotán, és ha ezt a parancsot kapjuk, lehet, hogy ma „mártír”, hősi halott vagyok, mert a bejött német harckocsi dandárral szemben mi biztos elestünk volna az ellenállás folyamán. Akkor sem láttunk előre semmit. Ki tudja, mi lett volna, ha?”(Török, I., 40–41.o.).

1945 januárjában osztrák területre vezényelték, ahol a fegyverletétel napján esett hadifogságba. 1945. május 9-én a hazatérés gondolata jelent meg a közeli jövőre vonatkozóan, amelyet egyrészt Genfi Egyezmény ismerete magyarázott: „[...] elgondolkodva fordultam katonaimhoz, és kiadtam az utolsó parancsot: fegyvert, lőszert itthagya levonulni a térre. Vége a háborúnak, hazamegyünk, gondoltam akkor.” (Török, II. 3.o.). „Mi lesz velünk? A háborúnak holnap éjféltől vége, hová menjünk? Voltak, akik amerikai zónába akartak menni. Legtöbben – magam is – haza szeretnénk volna indulni, hiszen vége a háborúnak, nincs hadifogoly – gondoltuk mi naivan.” (Török, I. 93.o.). Más szöveghelyen: „Mennyire másként alakult volna az életem, ha fogságba esésemkor angol zónába kerülök és jelentkezem mint angol származású egyén.” (Török, I. 7.o.)

Török nagymamája révén igazolni tudta volna angol származását, a nyelvet bevallása szerint azonban nem beszélte. Katonai anyakönyve szerint németül írt és beszélt.²⁴ Mindennek a mérlegelése arra utal, hogy a válságos körülményekhez alkalmazkodva a működő én a múlttal keresett folytonosságot, értve ez alatt azt, hogy a skót nemesi vérvonal tudata mélyen a családi emlékezet része volt, s meghatározta Török identitását, ilyenképpen a koherencia jegyében folytatható jövőemléket vázolt fel. Ebben a szituációban a családban elsajátított emlékek bizonyultak erősebbnek a hivatáscsoporténál.

A bevagonírozást követően Jánosházán kerültek gyűjtőtáborba a magyar hadifoglyok, ahol még nem sejtették, hogy jövőjük a szovjet fogság felé tart. Török emléke szerint ekkor realizálódott bennük az a gondolat, hogy nem fognak „dokumentot” kapni, de minden állomáson bíztak a szabadulásban, egészen a Kaukázusban fekvő Novorosszkij városáig (Török, II. 8.o.).

„Zenekar fogadott, mikor megérkeztünk Jánosházára, a nagy gyűjtőtáborba, de a drótkerítés mellett álló géppuskás őrtornyok nem sok jóval bíztattak. A kerítést a tornyokból időnként végig

²³ A fogorvos rokon zsidó származása miatt lett öngyilkos a németek bevonulásakor. Apja az első világháborúban elesett zsidó katonatiszt volt, akinek eleste után nemesi ranggal bíró bajtársa nevelte fel Imrét a saját fiaként. Török 2006: I. 40.

²⁴ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Szegedi 3. Honvéd Kerületi Parancsnokság Katonai Anyakönyvi Adatlap 36622 422- törzsszámú lap. 4.

géppuskázó nem a dokumentumunkat előkészítő bizottság tagjainak tünt fel lassanként a tudatunkban. Rájöttünk, becsaptak bennünket. A hiszékenységgel és a túlélés vágya természetesen mindig kitalál valami reménysugarat, s mindig volt jó konyhahír: Székesfehérvárott leszünk szabadon engedve, aztán jött Budapest, Szeged, Temesvár, Focsani és így tovább Constancán át egészen Novorosszijszkig.” (Török, II. 8.o.). (...) „Ha akkor tudtam volna, láttam volna azt a vonatot amelyik 1945 nyarán engem visz 2.000 bajtársammal "Szibériába"; szovjet hadifogságba, talán kiugrottam volna Csabára menő vonatból. Nem láttam semmit, az ifjúság egészséges optimizmusa magas hőfokon lobogott bennem.” (Török, I. 16.o.). „Ott állt a hosszú szerelvény elől-hátul géppuskákkal felszerelt vad kinézésű őrség, megcsapott a halál hideg szele. Irány valóban Szibéria?” (Török, II. 8.o.).

A hazatérés gondolatához kapcsolódó kontrafaktuális epizodikus emlékek arra utalnak, hogy valószínűleg nem tudta fiatal katonaként a háborús helyzetet a maga realitásában mérlegelni, inkább az ifjonti hev és az utóbb tévesnek bizonyuló hírek vezették, akárcsak a *„Nyugaton a helyzet változatlan”* című háborús regény ifjait, akik kezdetben nem sejtették, hogy mire vállalkoznak az I. világháborúban a nyugati fronton. A háborút az átélt borzalmak mellett mégis egy idealistább perspektívában láthatta. Az emlékirat keletkezésének időszakából visszatekintve úgy vélte, megváltoztathatta volna még a sorsát, és megmenthette volna a foglyokat. Ez a mozzanat ismét kapcsolódik az identitásban a jóra való törekvéshez (Taylor, 1997), viszont ennek a tettnek az elgondolása folytonosságot mutat a családi emlékezetben élő hőstettekkel, a katonai hivatáscsoporttal.

A front és a hadifogság epizódjai között ismétlődik egy, a szerző által sorsfordítónak tartott emlék, amely az osztrák területen fekvő Amberg városában a Vogt-családdal és a házassággal kapcsolatos.²⁵ Az alábbiakban az epizodikus jövőgondolkodás mellett megjelenik a kontrafaktuális epizodikus emlék is.

„Hozzám adták volna a lányukat, a vőlegénye Narviknál elesett. Ki tudja hogyan alakult volna a sorsom, ha ottmaradok Nyugat-Németországban. Vitt a becsületem és a lábam tovább Ausztria felé. Azt mondtam nekik: nem hagyhatom katonáimat magukra, gondoskodnom kell róluk a háború végéig, erre esküdtem hadnagyavatásomkor a Ludovikán 1943. augusztus 20-án.” (Török, I. 91.o.). „Amikor már jöttek az amerikaiak, kérleltek maradjak ott, ne vonuljak tovább, vége a háborúnak. Fájó szívvel búcsúztam el tőlük, de úgy éreztem, a katonáimat nem hagyhatom magukra. Akkor így értelmeztük a katonabecsületet és a bajtársiasságot. Igaz ugyan, ha maradok nem láthatom meg a Kaukázus csúcsait, és jelenleg honvágy gyötörne a

²⁵ Az ide vonatkozó történet a hadifogságból a 2. számú mellékletben olvasható.

német feleség és gyerekek mellett Nyugat-Németországban. Kétféle születésnap, az egyik egy szem babbal, a másik 23 gyertyával és egy csokoládétortával. Két év, két világ, kétfajta sorsfordulat.” (Török, II. 48.o.).

A szövegrész magán viseli a hadifogságból történő hazatérés és a rendszerváltás utáni időszak perspektíváját, hiszen a még hadviselő Németországot következetesen az 1949-et követő felosztás utáni névvel illeti. Ez az országmegnevezés lappangó jele lehet a Kádár-korban a „köznapi” Nyugat-képnek, amely egy fejlett és polgári világ képét társította hozzá, különösen a nyugatnémet államhoz. Mint azt a következő példák is igazolják, világos különbséget tett kulturális alapon a nyugati és keleti népek között az idegenekhez való viszonyulás, az angol/amerikai zóna és a szovjet barakkvilág, valamint a születésnap „megülésének” módja tekintetében, egyértelműen előbbi téve meg pozitívnak. A GULAG-rabok csoportnyelvi sajátossága is rávetül emlékeire, amikor is Szibéria fedi le nála a hadifogság területét, holott ő maga hadifogolyként nem járt ott. A szövegrész alapján kérdés, hogy a fogság racionalizálása vajon az írás pillanatából tekintve kényszerű beletörődést tükröz, vagy pedig egyértelműen rossz, az egész életére negatívan kiható személyes döntésnek tartja a házasodás elmulasztását, amelyért viszont időskorban már nem akarja vállalni a felelősséget, ezért fedi el – elhárító magyarázatként – a katonai felelősségvállalás és az eskü jelentette hűség ethoszával?

A jövőemlékek a fogság időszakából a helyzet sajátossága okán a közeli jövőre, azaz a szabadulásra és a szülőföldre való visszatérésre vonatkoznak. Fontos, hogy katonaként még a visszatekintés perspektívájából is hiányzik a győzelembe vetett hit, nincs olyan jövőemlék, amely egy győztes katona perspektívájából fogalmazódna meg, ami az elbeszélés egészének nyomott hangulatot ad, s a körülmények determinisztikus erejét emeli ki.

Török szovjet hadifogolyként az armaviri büntetőlágerben végzett munka időszakából felidézett epizódban is felvillantotta a hazajutás reményét, s egy NKVD-s tiszt intelmeiben bízva hitt abban, hogy a magyarok valószínűleg két évig lesznek fogságban.

„Gondoltam nem nagy lesz a különbség pár hónap múlva sem, amikor már szabad lesz. Mosolyogva mondta, hogy mi magyarok-mongolok rokonok vagyunk. Ami azt illeti, a szenvedésben jelenleg valóban közel kerültünk egymáshoz, nagyon közel, hiszen a csillét hátul együtt toltuk; igaz én abban a reményben otthon hátha sikerül más munkát találnom.” (Török, II. 52.o.)

A hadifogság időszakát a jövővel kapcsolatban tehát a kilátástalanság, a hazatérés reménye, a túlélés töltötte ki, s a vallásba vetett hit a fogolytábor legtöbb nációjánál (Török, II. 16., 31.). *„Hazaszállt a gondolatunk, és bízunk abban, hogy otthon is imádkoznak értünk. A közvetlen család talán igen, gondol ránk, de a világ elfelejtett minket. Leírt, prédára kitett,*

jóvátételre kiadott emberek vagyunk, nekünk kell jóvátenni, ledolgozni, megszenvedni a háború okozta minden hátrányt és szenvedést, amit ez a világ négy év alatt itt elszenvedett. Úgy éreztük, nem a béke kezdődött el, hanem új gyűlölet születik ebből a mérhetetlen szenvedésünkből. Véglegesen elkeseredett emberekké váltunk. Nem is emberek, páriák ez jobban illett ránk.” (Török, II. 46.o.). „[...] azt gondoltuk, most kezdődik igazán a mi büntetésünk: ki tudja hány esztendeig. Az állandó bizonytalanság érzete volt a legrosszabb egész fogságunk alatt. Az oroszok által emlegetett "Magyarszki scoró domoj" azaz "Magyarok gyorsan haza" ellenére, nem tudtuk hány évig fog tartani rabságunk.” (Török, II. 13.o.).

A „mi lett volna, ha”-forgatókönyv megvalósulása esetén Török a katonái elhagyásával minden bizonnyal magára marad, minek következtében identitása s annak eddigi folytonossága megtört volna. E forgatókönyv esetén feltehetőleg nem lett volna többé katona, és „háborús hős” sem – vagy legalábbis a fényes katonai karrier a múltba hervad – ahogyan azt a korábbi jövőképekben a maga számára predesztinálta. A katonaság hagyományai szerint a katonai karrierhez és a státusemelkedéshez a harci eseményeket érdemben befolyásoló „hőstett” is szükségeltetett volna, ilyenről azonban nem tesz említést. Az esetleges disszidálás terve, a katonai drill megszegése szintén súlyos következményeket vont volna maga után, s ez a bátorság helyett a gyávaság bélyegét nyomta volna rá a társadalom szemében, akár egész addigi életútjára vonatkoztatva. Török identitásának egészében gyermekkorától jelen voltak a keresztény értékek, a tettel elérhető érdemek, a közért hozott áldozatok, ezért végső soron identitása nem is eredményezhette azt a forgatókönyvet. Ebből eredően a jövőképekben vázolt katonai elköteleződést tekinthetjük az akkori énkép visszaigazolásának (Habermas, 2012; D’Argembeau, 2012).

A nyugati háborús veteránok tipikusnak mondható múltfelidézési-émlékezési stratégiával szemben (Hunt-Robbins, 1998, 58–59.o.) bátran szembenéz a történetekkel, elfojtás helyett kiszínezett történetek sokaságával mutatja be a háborús hátország kavalkádját, valamint a jövőgondolatok sem egy képzeletbeli háborús győzelem utáni idillikus világról szólnak, hanem a nagy történeteknek kiszolgáltatott egyén perspektívából ábrázolják a lehetséges alternatívákat.

A hadifogságból való visszatekintés a németországi házasodásra, egy adott ponton a kíváncsnak tűnő „más” élet lehetőségére asszociált. A kontrafaktuális epizodikus emlék által felelevenített múltbéli életlehetőség kegyetlen nyíltsággal állt szemben az armaviri büntető-lágerben elszenvedett, talán az egyik legmegrázóbb eseménnyel, amikor is a születésnapján egy

évi lágerkeresetéből szerzett bab odakozmált.²⁶ Török az armaviri tábor „halálláger” néven említi a legtöbbször, ami a korábbi hadifogolytáborban elszenvedettekhez képest a brutalitás magasabb fokát és saját halálképét is dimenzionálhatta 1947-ből, a 25. születésnapja kapcsán. A szerző életében ez a „kettős” esemény sorseseményként rögzülhetett abban az értelemben, hogy a történelem sodrából nem bújhatott ki az egyes ember, maga a háború és a hadifogság új szakaszt nyitott az élettörténetben (Tengelyi, 1998).

4.4. A szovjet hadifogság után, 1956-os forradalom

Török 1947 júliusában tért haza a fogságból, immár megváltozott társadalmi keretek közé a Rákosi-korszakban. Mint a Nyugatot is megjárta volt ludovikás tiszt nem kerülhette el a szocialista rendszerrel való konfrontációt, ami végül a B-lista eljárást követően a katonai pálya feladását és egyben egy új életlehetőséget, egyetemi tanulmányokat és egy új szakmát is jelentett. A sztálini tisztogatásokat megélt szovjet tiszt intelme a hadifogságban a későbbiekben önbeteljesítő jóslaként igazolódott: *„ha egyszer talán hazamész, ne lépj be se a pártba, se a hadseregbe, mert az első adandó alkalommal titeket mind ki fognak nyírni. Az első gazdasági krízisnél ti lesztek a bűnbakok, ugyanúgy, mint a régi cári tisztek.”* (Török, 2006, II. 22.o.). A retorzió elkerülésének perspektívájából szemlélve, a katonaságot a vidéki rendfenntartó csendőri pályájához képest összességében szerencsésebbnek tartotta: *„Szerencsére nem lettem csendőr, mert annak a háború után, a rendszerváltozásban a kommunizmus miatt súlyosabb következményei lettek volna. A hadifogság is tovább tartott volna évekkel és a megkülönböztetés még súlyosabb lett volna csendőrként mint csapattisztként. Így is Horthysta fasiszta tisztekként voltunk nyilvántartva az elmúlt kommunista rendszerben.”* (Török, I., 15.o.).

Egy diktatúra esetében a társadalmi-politikai elvárások felé történő megfelelési kényszer is növekszik. A Rákosi-korszakban a rendszer iránti lojalitás nem pusztán elvárt társadalmi magatartásforma volt, de bizonyos munkakörök, státusok elérésének megkerülhetetlen feltétele is. Különösen igaz volt ez egy potenciális „osztályellenségnek” kategorizált volt katonatiszt esetében. A „domesztikálódást” nehezítette, hogy családját a Rákosi-rendszer társadalompolitikája kedvezőtlenül érintette, ugyanis 1952-ben mind szüleinek lakóházát, mind felesége szüleinek házát is államosították. A rezsimecélokkal való direkt azonosulás csak sógora esetében mutatható ki, aki 1949-től párttagként megfordult a megyei tanácsnál oktatási előadóként, majd a pedagógusképző karon oktatott. Így tehát Törököt változatos élmények érték a rezsimmel való viszonyt illetően, hiszen a represszióra és az együttműködésre a szűkebb családi körben

²⁶ Az ezzel kapcsolatos emléket lásd: 2. számú melléklet.

egyaránt akadt példa. Bár emlékezésében elhallgatja ezeket, az akkori jelenben megnyilvánuló jövőperspektívája szerint számos barátkozó gesztust tett a rendszer felé annak érdekében, hogy egykori katonatársai egy jelentős részének sorsából okulva, az ő osztályrésze ne a nélkülözés és a társadalmi talajvesztés legyen. Korabeli céljai között szerepelhetett a konszolidált élethelyzet elérése és a politikai diktatúrával való direkt konfrontáció elkerülése, igyekezett beilleszkedni a kor társadalmi viszonyaiba. Tagja lett a DISZ-nek, egy általa írt önéletrajz szerint a Magyar Szovjet Baráti Társaságnak is, az egyetem utolsó szemesztereiben pedig népnevelőként is ténykedett, bár ennek tartalmi elemeit nem részletezte. „Szocialista” műveltségét azzal vélte igazolni, hogy a büntetőlágerben képzést kapott, s 1952–53-ban párttörténet szemináriumot végzett (HL KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Önéletrajz, 1954. október 17. 2–3, 5–6.o.). Ez az akkori jövőperspektíva a státust tekintve alighanem sikeresnek bizonyult, ugyanis 1952. októberétől gyógyszerértárvezető lett Szeged Petőfi-telep elnevezésű városrészében. Török 1955-re a politikai diktatúra által reá adott stigmákat úm. „*horthysta, nyugatos, ludovikás*” úgy tűnt, hogy levetkőzte, a politikai berendezkedés irányába kifelé alkalmazkodó-elfogadó attitűdöt mutatva elérte azt, hogy 1955 júliusában az „alkalmazható” kategóriába sorolta a pártbizottság.²⁷ Az életút ezen szakaszának (1947-1956) értékelését nehezíti az a körülmény, hogy a memoárban ezzel kapcsolatban hallgat, ami identitásválságra, törésre utalhat ebben a periódusban. Ez azzal magyarázható, hogy nem tudta összeegyeztetni a ludovikás hazafi énképével a kényszerű pályaváltást és „politikai” alkalmazkodást az új rendhez. Így csak a rendszer által kreált dokumentumokból, a hivatalos közegekkel való érintkezést leképező iratokból és jellemzésekből alkothatunk képet korabeli életlehetőségeiről.

1956-ban a szegedi forradalom részvevőjeként kísérté figyelemmel az eseményeket. Jelen volt a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének (MEFESZ) október 22-i zászlóbontó nagygyűlésén, majd október 24-én szakszervezeti jutalomjeggyel a szegedi Nemzeti Színház azon előadásán, amely a politikai rendszerrel való nyílt konfrontációt fokozó G. B. Shaw: Szent Johanna c. darabot játszotta.²⁸

„*Egyik jelenetben azt kiáltotta fennhangon: "Ki a megszállókkal Franciaországból". Elkezdtem tapsolni, és a közönség vette a lapot, nagy tapsorkán tört ki. Mindenki az akkori utcai hangokra, jelszavakra gondolt: „Ruszkik haza”, hiszen ezt kiabálta a nép napok óta, az egész ország hangos volt tőle.*” (Török, III. 6.o.) „*A Szózáttal befejeződött az esti előadás utcai folytatása.*

²⁷ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Elbírálási Lap. Szeged, 1955. július 4. „*Pártonkívüli. Politikai oktatásra nem jár, általában elég passzív magatartású. Az MSZT. irodalmi előadásait látogatja. Vallással szemben közömbös, baráti köre gyógyszerészekből tevődik össze. Szolid magatartású, erkölcsileg nem merül fel ellene kifogás.*”

²⁸ A Nemzeti Színház valóban játszotta a darabot 1956. október 23-án. Délmagyarország 1956: 4.

Hazamenet mindenki az 1848-as érzésekre hivatkozott, akkor lehetett ilyen érzelmi állapotban Pest-Buda polgársága.” (Török, III. 7.o.).

A ’48-as hagyomány folytatásaként értelmezte az 1956-os eseményeket (Standeisky, 2020, 346–362.o.), azért is, mert az élénken kapcsolódott egy korábbi tapasztalathoz, amely visszanyúlik a diákévekbe:

„1938-ban, mikor a Trianonban elvett területek visszaszerzésének az ideje eljött tüntetést szerveztünk, magunk elhatározásából és több ezres tömeget tudtunk megmozgatni. Elkezdtük a Széchenyi téren összefogózva kiabálni: „Mindent vissza, Kassát vissza, aki magyar álljon be” és mire a Dugonics térre értünk több ezren voltunk. Igaz akkor az egész város és ország ebben a légkörben élt. Így ért minket a háború kitörése.” (Török, I. 12.o.).

Török katonaviselt emberként ugyan teljes mértékben azonosult a forradalmi közakarral, ami által a forradalomban tapasztalt konkrét csoport helyett egy absztrakt közösséghez, a nemzethez kapcsolódott, viszont felvett egy sajátosan intranzigens magatartást is, amennyiben az emlékirásban „különvéleményt” fejezett ki egyes forradalmi válságszituációk kezelése kapcsán. Emlékei szerint Szegeden a forradalom első napjaitól kezdve az ellenállást értelmetlennek tartotta, de résztvevőként ott volt a tereken és a katonai diktatúrát bevezető városi parancsnokságon. Magának ezt azzal indokolta, hogy részese akart lenni a történelem pillanatának. A forradalom napjaiban állítólag az egyik szegedi értelmiségi társaság lakásgyűlésén is részt vett, ahol a következőképpen látta a helyzetet:

„A professzor úrnak – aki nagyon optimistán, magabiztosan nyilatkozott – elmondtam hogy nem ilyen kedvező a politikai helyzet, a kommunisták fegyveresen szervezkednek a forradalom ellen. Kioktatott, hogy ő az olasz fronton volt katona az I. világháborúban, tiszt, nem osztja aggályaimat.” (Török, III. 12.o.).

Török a városi parancsnokságon is fellépett, és az egykori katona szerepében látta a történéseket. Fronttapasztalatának hangot adva több helyen is kifejezte véleményét a forradalom napjaiban, s emlékei szerint a katonai múlt említését követően komolyan vették meglátásait, míg gyógyszerészként nem. Mindez arra enged következtetni, hogy a II. világháborúban harcoló tiszt a hadifogságból történő hazatérést követően nem kapta meg a társadalom elismerését, s mint a B-lista kérdőívből is tudjuk, múltja a rendszer szemében fekete foltnak számított. Ennek oka lehetett a vesztes háború kollektív emlékezete, amely előtérbe helyezte a szegényérzetet a hőskultusszal szemben (vö. Keszei, 2012, 19.o.). A forradalmi helyzetben „katonaként” való részvételét az akadémiai szaktudás mellett magyarázhatja a Charles Taylor (1997) által az elismerés hiányaként leírt jelenség, amely negatívan hat az identitásra. A forradalom idején a II. világháború kommunikatív, társadalmi emlékezete még „élő szövet” volt. Török 1947-es

hazatérésekor a B-listázás során elvesztette hadnagyi fokozatát,²⁹ majd a Rákosi-rendszerben ugyan 1949-ben visszakapta rendfokozatát tartalékosként,³⁰ azonban az 56-os részvétel miatt ezt is elveszíti, lefokozása 1957. március 7-én emelkedett jogerőre. Komoly csorbát szenved énképe, a hazáért vívott harcért és a viselt rabsorsért a társadalom nyilvános elismerését ebben az időszakban nem kaphatta meg.

A forradalomban felvett magatartását emlékirása szerint sajátos kettősség jellemezte. Békepárti, a fegyveres erőkkal együttműködést kereső alapállását a tágabb lakóközösség védelmének fontossága indokolta, mindezt pedig a katonai tapasztalataira és vezetési ismereteire alapozta, amikor is pl. az erőszakmentes érintkezési formákat tartott célszerűnek a konfliktus békés rendezése céljából, az emberélet és a közvagyon védelme érdekében. Nem jellemezte egyfajta utólagos kompenzáció igénye, azaz nem itt és akkor akart revansot venni az elvesztett második világháború miatt. Mindez azzal is magyarázható, hogy ekkor már csak múltjában volt katona, identitása és ezzel valóságérzékelése újonnan szerzett értelmiségi foglalkozása révén némileg módosult. Továbbá azzal is – Conway nyomán –, hogy a működő én részévé vált az erőszakos konfliktuskezelés következményeinek ismerete, annak eredménytelenségét múltbéli háborús tapasztalatok hitelesítették, így az ily módon az önéletrajzi tudás integráns részévé vált. „November 4-én hajnalban bejöttek az oroszok ismételtén Pestre hallottuk a rádióban, Nagy Imre beszédét...Csapataink harcban állnak...Azután az Egyesült Nemzetekhez intézett segélykérést: segítsetek segítsetek: Hilfe, hilfe; Help, help...Nagyon elszomorító hangon bejelentett hírek a reménytelenséget sugározták. Minden reményünk elveszett. Gondoltuk már sokan, a Nyugat megint elárult bennünket.” (Török, III. 12.o.).

1956. november 5-én a forradalmi helyzetet a vesztes háború tapasztalatának fényében a következőképpen értékelte:

„Olyan hangulat volt, mint a háború utolsó órájában 1945. május 8-án. Lebeszéltem a fiatallembert, hogy a hídra menjen harcolni, azt mondtam neki menjen haza, az édesanyja várja. Ha mi – a magyar hadsereg – a németekkel együtt sem tudtuk az oroszokat megállítani, most még több harckocsival jöttek, mint annak idején 1944-ben, mit tud tenni egy pisztollyal és 7 tölténnyel. Magamban gondoltam, nekem is csak ennyi volt a fronton, igaz én sem mentem vele semmire. Haza indultam, nagyon elkeseredve. Teljesen kilátástalan volt a helyzet.” (Török, III. 13.o.). Letartóztatásának elrendeléséről emléke szerint egy munkatársa értesítette az otthonában. „Tudomásul vettem megettem az ebédemet – szilvásgombócot – utána kimentem délutáni

²⁹ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Kérdőív az 5000/1946. M. E. számú rendelet végrehajtásához, 3–5. o.

³⁰ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Szegedi 3. Honvéd Kerületi Parancsnokság Katonai Anyakönyvi Adatlap 36622 422- törzsszámú lap. A változás megnevezése Török Pál rendfokozatáról.

műszakra a gyógyszerértárba dolgozni. Nem akartam elhagyni sem a családom, sem a hazámat, nem is nagyon lehetett már akkor, erősen őrizték a nyugati és a déli határokat is.” (Török, III. 15.o.).

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás idején felmerült a disszidálás gondolata is, de a szigorú határőrizet és a haza iránti hűség miatt elvetette ennek lehetőségét. Emlékirása szerint az egyik unokatestvére az Egyesült Államokból repülőjegyet is küldött neki, a külföldi rokonról azonban az állambiztonságnak nem volt tudomása.³¹ Értelmezhetjük ezt az epizódot újfent „a hazáért mindhalálig” ludovikás ethosz utólagos igazolásának is, hiszen ezek szerint akkor felmerült a szülőhaza elhagyásának gondolata két égtáj irányába is, azonban ennek sikeressége a korabeli határőrizeti viszonyok között nem fűződhetett sok reménye 1957 áprilisában.

A szovjet hadifogságból való hazatérés és az 1956-os forradalom által keretezett élet-szakasz egyértelmű törést és identitásválságot jelentett az életében, ez a szakasz egyfajta társadalmi helykeresésként is felfogható. Mindezt azonban nem maga választotta, hanem a politikai rendszer kényszerítette ki, amely vele szemben ideológiai alapú megkülönböztetést alkalmazott, e megváltozott viszonyulásra pedig egyéni döntései alapján alkalmazkodó magatartásformával válaszolt. Ebben a működő én segítségére volt a családtól kapott „útravaló” az orvosi pályára vonatkozóan, amelybe a helykeresés során kapaszkodhatott. A forradalom megélésével kapcsolatban fontos, hogy míg a hadifogságra vonatkozó emlékeknél megfigyelhetjük a részletességet, érzelmi telítettséget, addig 1956 esetében az utcai jelenetek és a konkrét élmények felidézése jobbra az általánosságok szintjén mozog. 1956-ban az egész magyar társadalommal, nemzettel azonosult, a tüntetőkkel vagy szűkebb társadalmi csoporttal nem igazán. A második világháborús tapasztalatai köszöntek vissza a szegedi forradalom napjaiban.

5. Konklúziók

Az alábbiakban összegző megállapításokat teszünk a dolgozatban feltárt összefüggések kapcsán, helyenként a korábbi elemzésben foglaltakra építve (Bencsik, 2024).

³¹ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Szegedi Honvéd Kiegészítő Parancsnokság Vélemény Beszerzése Török Pálról, 1955. június 14.; HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Elbírálási Lap. Szeged, 1955. július 4.

A memoáíró gyermekkorától ifjúkora a Horthy-korszakra tevődött, a kor adottságaiból következően a hazafias eszmék mellett erős vallásos neveltetésben részesült, a családi környezetben és a piaristáknál egyaránt. Ebben az életszakaszban az identitás fontos elemeként rögzült a vallásosság, és a családi emlékezetből a szocializációs folyamat során elsajátított attitűdök, mint az apai ághoz köthető igazságérzet, ami találkozott az anyai ágon hozott családi múlt érényeivel, egyfajta polgári gondolkodással. A ludovikás évek jellemformáló ereje testesült meg a fegyelem és hűség érényeiben, valamint a katonai viselkedésmintákban, amelyek a családi múltból hozott értékekkel is folytonosságot mutattak. Az akadémiai évek alatt az identitáskeresés, válság jelent meg a tisztek és a legénység csoportja közötti választásban. A működő én még nem tudott alkalmazkodni az új életszakaszhoz és tiszti szerephez. A jövőképek ekkor a katonai karrier felé mutattak, amely értelmezhető a családi múlttal való folytonosságként is. A második világháborút követő hadifogság időszaka sorseseményként rögzülhetett Török életében. A hazatérés után már megváltozott társadalmi keretek fogadták a Rákosi-rendszerben, amelynek „osztályellenségeként” pályaváltásra kényszerült, ami radikális törést jelentett az életében. Az 1956-os forradalom és megtorlás során ugyan a katonai én előtérbe került, de már a háborús tapasztalatok és megváltozott társadalmi keretek határozták meg ekkori viselkedését, élete hátralévő részében alkalmazkodó attitűdöt vett fel.

A 2. számú táblázatban összefoglaltam a memoárból kiemelt epizodikus jövőgondolatok jellemzőit a politikatörténeti korszakhatárok szerint, amelyek egy része egybeesik az emlékező életének sorsfordító eseményeivel. A mérföldköveknél az emléket meghatározó történet, helyet, kulcseseményt igyekeztem leírni, ami segít elhelyezni a jövőgondolkodással kapcsolatos emlékeket. A jövőgondolkodás témája a célokat vagy egy vágyott élethelyzetet ábrázol; a „múltbeli jelentől” való távolságokat a RIS-modell, illetve a Berntsen által is alkalmazott közeli és távoli jövő fogalmakkal igyekeztem meghatározni. Az emlék jellegénél az emlékből megjelenő társas közegeket írtam le.

2. számú táblázat: Epizodikus jövőgondolatok az emlékezésben

Időszak	Mérföldkövek az életútban T.P.	Jövőgondolkodás témája	Történet idejétől való távolság	Emlék jellege	Emlék szereplője	Forrás
1922-1945	II. vh. kitörése (+)	tüntetés az országról	közeli jövő	csoportos	diákok közössége	Török, I. 12.
	Pályaválasztás (+)	katonai karrier	közeli és távoli jövő	egyéni	Török	Török, I. 13.

	Ludovika Akadémia (+)	tiszti szerep	közeli és távoli jövő	csoportos	Török hallgatók	Török, I. 18., 19
	Ludovika Akadémia (+)	katonai karrier	közeli és távoli jövő	egyéni	Török hallgatók	Török, I. 28.
	Ludovika Akadémia (+)	tiszti szerep	távoli jövő és távoli múlt	csoportos	Török hallgatók	Török, I. 30.
	Ludovika Akadémia (+)	tiszti szerep	közeli jövő és távoli múlt	csoportos	Török hallgatók	Török, I. 39-40.
	Ludovika Akadémia (+)	tiszti szerep	közeli és távoli jövő	egyéni	Török katonák	Török, I. 44.
	Helyőrség (-)	katonai karrier	közeli és távoli jövő	egyéni	Török szülők	Török, I. 55.
	Front (-)	reménytelen jövő	közeli jövő	egyéni	Török	Török, I. 89.
	Front Sorsforduló (- +)	házasság versus katonai kötelesség	közeli múlt és jövő	egyéni kontra-faktuális	Török katonák	Török, I. 91.; II. 48.
	Front Sorsforduló (fegyverletétel)	hazatérés a háborúból	közeli jövő	egyéni	Török katonák	Török, II. 3.
	Front (+) Sorsforduló (fegyverletétel)	hazatérés a háborúból	közeli jövő	egyéni és csoportos	Török katonák	Török, I. 93.
	Front (+) Sorsforduló (fegyverletétel)	angliai fogság és élet	távoli jövő	egyéni kontra-faktuális	Török	Török, I. 7.
1945 – 1956	Fogság (+)	szabadulás esélye	távoli jövő	egyéni kontra-faktuális	Török	Török, I. 16.
	Fogság (-)	halál csoportos képzete	közeli jövő	csoportos	Török foglyok	Török, II. 14.

	Fogság (+)	szabadulás remé- nye	távoli jövő	egyéni	Török és egy rab	Török, II. 52.
	Fogság (+)	szabadulás remé- nye	közeli jövő	csoportos	hadifoglyok	Török, II. 8., 16.
	Fogság (-)	reménytelen jövő	közeli jövő	csoportos	rabok közös- sége	Török, II. 13.
	Fogság (+)	hazatérés a fogság- ból	távoli jövő	csoportos	rabok közös- sége	Török, II. 31.
	Fogság (-)	a háború végtelen büntetése	közeli jövő	csoportos	rabok közös- sége	Török, II. 46.
1956 – 1990	Forradalom (-)	vesztesek harca	közeli jövő távoli múlt	egyéni	Török és egy tüntető	Török, III. 13.
	Forradalom (-)	vesztesek harca	közeli jövő	csoportos	tüntetők kö- zössége	Török, III. 12.
	Megtorlás (-)	disszidálás terve	közeli jövő	egyéni	Török	Török, III. 15.

(Forrás: Saját készítés)

Az önéletrajzi emlékezetben az epizodikus jövőemlékek társadalmi szerepekhez kapcsolódtak, pozitív konnotációban, mint a katonai karrier képe a Ludovika Akadémián töltött évek alatt, illetve a leendő tiszti pályán predesztinált énkép. Az akadémia szellemisége a széles társadalomban, továbbá a Török által felvillantott kollektív emlékek formájában nyilvánult meg. Az élettörténeti foratókönyvek magukban hordozzák a társadalmi elvárásokat (Berntsen 2009, 2010), és az egyes szakaszok az átmenetek révén eltérő társadalmi szerepeket tükröznek. Töröknél a hadifogság időszakából szerepvesztést azonosíthatunk, ahol az epizodikus jövőgondolatok nem állnak fedésben az addig meghatározó, katonasághoz fűződő énképpel. Magyarázható ez azzal is, hogy a hadifogság egy rendkívül traumatikus mérföldkő az élettörténetben, amely az egyéni és kollektív epizodikus jövőgondolkodást a mindennapi túlélésen kívül inkább a közeli jövőbe helyezte, ami magában hordozta a szenvedés enyhülésének közeli reményét. Más kilátás ebben az élethelyzetben nem is nagyon valósulhatott meg, Török s tisztársai a lefokozást követően egyfajta státuszinkonzisztenciába kerültek a rabságban, ami részint magyarázhatja az ehhez az időszakhoz kötődő epizodikus emlékek szerepnélküliségét. A

hadifogsággal kapcsolatos jövőgondolatok többsége kollektív epizodikus, amelynek magyarázata lehet a rabok kényszerű közössége.

Az epizodikus kontrafaktuális emlék a negatív jelen vagy múlt pozitív alternatívája. Török esetén ezek az emlékek inkább a saját sors alakítására vonatkozó gondolatként jelentek meg, nem pedig a csoport kollektív élethelyzetének a megváltozására vonatkoztak. Továbbá Töröknél kimutathatjuk, hogy a kontrafaktuális emlékekben vázolt jövőtől a valóságban mindig visszahúzta a magyarsághoz kötődő nemzeti identitás, amely a memoárban többször is a ludovikás jelmonddal „*A hazáért mindhalálig!*” cseng össze, s emellett a Horthy-korszak társadalmi lenyomatát is kivehetjük, az erre az időszakra jellemző keresztény-nemzeti kurzust, nevelés hatását a szocializációs közegekben (Bencsik, 2024).

A vallásosság az epizodikus jövőgondolatokban a legnagyobb krízisek kapcsán jelent meg általában – mint a front és a fogság –, és a szocializáció során belsővé tett értéként állandó kapaszkodót jelentett a működő énnel. A római katolikus vallású Töröknél az egész memoárt tekintve az 1956-os forradalom s az azt követő időszak leírása már sokkal kevesebb utalást, említést tesz Istennel kapcsolatban, azonban az emlékiratba másolt internálótáborból írott leveleket újra áthatja a vallásosság, például a gyermekek esti imádsága kapcsán (Török, III. 41.o.). Az ekkorra kiépült kommunista diktatúra rossz szemmel nézte a vallásgyakorlást, szerzőnk pedig a hadifogságból történő hazatérést követően elvégezte a gyógyszerész szakot, s a rá is vonatkozó politikai ellenségkategóriák elhagyásához vezető egyetlen út a rendszerhez való alkalmazkodás volt, ezért a vallásosságban kifelé közömbösen viselkedett,³² belül azonban továbbra is ugyanolyan vallásos maradhatott, csak ennek nyilvános gyakorlása szorult a háttérbe (vö. Bögre, 2024, 246–267. o.). Végző soron a memoáron is szemmel látható nyomott hagyott a kommunista rendszer megélése a vallásosság kapcsán.

1956-ban sérült Török nemzeti identitása, s a forradalmi részvétel, annak közege ugyan a katonai szereppel történő azonosulást idézte elő, a megtorlás során azonban ismét a II. világháborús szovjet hadifogsággal került parallel helyzetbe, amikor internálták Tökölre. 1956-os részvételét viszont már nem jellemezhetjük a háborús hős narratívájával, jobbra annak „helyi stratégiaként” próbálta láttatni magát, amiben a működő énnel rögzült háborús tapasztalatok játszhattak szerepet.

A Berntsen (2009) által leírt, az epizodikus jövőgondolkodásra vonatkozó pozitivitás az emlékekben Török esetén is megfigyelhető, hiszen ezek kétharmada pozitív terveket és célokat jelenít meg. A negatív jövőképek leginkább a fogság időszakára és az 1956-os forradalomra,

³² „*kedélyes, jó modorú, munkára koncentrál, politikai oktatásra nem jár, általában eléggé passzív magatartású. [...] vallással szemben közömbös.*” HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Elbírálási lap, 1955. július 4.

majd az azt követő megtorlásra vonatkoznak. A korábbi elemzésben a kollektív történeti traumák hatását vizsgáltam az élettörténet alakulásában (Bencsik, 2024. o.), az epizodikus jövőgondolatoknál ez a hatás két részre osztható. Egyrészt a jövőgondolatok kapcsolódnak a sorsfordító történeti eseményekhez, másrészt az egyén számára személyesebb jelentőséggel bíró „sorseseeményekről” beszélhetünk, mint az életutat alapjaiban meghatározó hivatás. Török esetén megállapítható, hogy két szakmája közül valódi hivatásának az egész memoárt átívelő katonai végzettséget tekintette. Az emlékirás egészében koherens képet kapunk identitásának ezen oldaláról – ahogyan arra korábbi átfogó elemzés is rámutatott (Bencsik, 2024) –, a jövőgondolatok összessége is ehhez az énképhez kapcsolódik. Az emlékiratban átfogóan szemlélteti mindezt a következő idézet: „*Közbeszólt a sors, Kiskundorozsmán lettem nyugdíjas gyógyszerész a tábornoki nyugdíj helyett.*” (Török, I. 46.o.).

A jövőképekben megjelenített célokat az identitás kiterjesztésének tekinthetjük, amelyben megjelennek a mindenkori társadalomhoz kötődő normák. A katonai és gyakorlatilag orvosi képzéshez tartozó szakmát véve elmondható, hogy Török mindkettő szakmája a családi múlttal mutat folytonosságot, annak folytatásaként értelmezhető. Végso soron mindkettőben az emberi élet védelme nyilvánul meg, a segítő szándék, a tenni akarás az emberekért, összességében a McAdams által is adatolt generativitás érhető tetten a kettő foglalkozásban (McAdams, 2011).

Végso soron arra a következtetésre jutottam, hogy az epizodikus jövőgondolkodásban megjelenített énképek az egykori életszakaszokban kirajzolódó identitással koherensek. A jövőgondolatokat a különböző életszakaszokban a múlttal a családi emlékezet, a vallási közösség és a foglalkozási csoportok kapcsolták össze, azok folytonosságaként értelmezhető az identitásban. Az 1945-től megváltozó társadalmi-politikai keretek (Rákosi-korszak) az addigi jövőképekben is változást eredményeztek, átmenetileg identitásválságot okoztak Török Pálnál, amelyen a korábbi szocializáció során kialakult énképek segítették tovább, és mutattak egyfajta módosult jövő felé.

A dolgozat elején idézett Vonnegut hősenek sorsa Törökre is vonatkoztatható: „*Az ima így szólt: Uram adj nyugalmat, hogy elfogadjam, amin nem tudok változtatni, adj bátorságot, hogy megváltoztassam, amire képes vagyok. És adj bölcsességet, hogy mindig értsem, a kettő között mi a különbség. Billy egyebek között nem tudott változtatni a múlton, a jelenen és a jövőn.*” (Vonnegut 2022: 66.)

6. Források

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára (HIM KI)

56443. sz. személyi karton (Török Pál)

Török Pál (2006) *Önéletrajz. I–III. kötet*. Szeged. (Kézirat másolata a szerző birtokában.)

Újságok:

Délmagyarország, 1956. október 23. 4.o.

Internetes források:

<https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatasi/hungarika-kutatas-1/120-most-wanted/hangosfilm/egy-nap-a-vilag.html> (Letöltés dátuma: 2024.11.25.)

7. Felhasznált irodalom

Assmann, Jan 2018 (1999) *A kulturális emlékezet*. Budapest. Atlantisz Kiadó.

Bencsik Rita (2024). Emlékezet és identitás változásának vizsgálata két memoárban. *Korall* 25(95), 44–66.

Berntsen, Dorthe–Bohn, Annette (2009). Cultural Life Scripts and Individual Life Stories. In Boyer, Pascal–Wertsch, James V. (eds.), *Memory in Mind and Culture*. (pp. 62–82). Cambridge, Cambridge University Press.

Berntsen, Dorthe–Bohn, Annette (2010). Remembering and forecasting: The relation between autobiographical memory and episodic future thinking. *Memory & Cognition* 38(3), 265–278.

Berntsen, Dorthe–Salgado, Sinué (2019). My future is brighter than yours: the positivity bias in episodic future thinking and self-images. *Psychological Research* Vol. 84. 1829–1845.

Bögre Zsuzsanna (2003). Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle* 2003/1. 155–168.

Bögre Zsuzsanna (2020). Az identitás két történelmi modellje és a narratív identitás. In A. Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): *Kultúra, közösség és társadalom: Tanulmányok Tibori Timea tiszteletére*. (pp. 241–255). Budapest, Magyar Szociológiai Társaság.

Bögre Zsuzsanna (2024). *Élettörténeti társadalomkutatás*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Brigard, De Felipe (2014). Is memory for remembering? Recollection as a form of episodic hypothetical thinking. *Synthese*, 191(2). 151–184.

Brunner, Jerome (2001) A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. (pp. 27–59). Budapest, Kijarat Kiadó.

Conway, Martin A. – Loveday, Catherine (2015). Remembering, imagining, false memories and personal thinking. *Consciousness and Cognition* Vol. 33. 574–581.

Conway, Martin A. – Loveday, Catherine – Cole, Scott N. (2016). The remembering-imagining system. *Memory Studies* 9(3), 256–256.

Corbin, Juliet – Strauss, Anselm (szerk.) (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest. L'Harmattan.

D'Argembeau, Arnaud (2012). Autobiographical Memory and Future Thinking. In Berntsen, Dorthe – Rubin, David C. (eds.), *Understanding Autobiographical Memory Theories and Approaches*. (pp. 311–330). Cambridge, Cambridge University Press.

- Habermas, Tilmann (2012). Identity, emotion, and the social matrix of autobiographical memory: A psychoanalytic narrative view. In Berntsen, Dorthe – Rubin, David C. (eds.), *Understanding autobiographical memory: Theories and approaches* (pp. 33–53). Cambridge, Cambridge University Press.
- Ernst, Alexandra–Philippe, Frederick L.–D’Argembeau, Arnaud (2018). Wanting or having to: The role of goal self-concordance in episodic future thinking. *Consciousness and Cognition* 66(), 26–39.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity*, Polity, Cambridge.
- Gyáni Gábor (2006). Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Gyáni Gábor–Kövér György (szerk.), *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* (pp. 189–381). Budapest, Osiris.
- Halbwachs, Maurice (2000). A kollektív emlékezet és az idő. In Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.), *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig Olvasókönyv a szociológia történetéhez.* (pp. 403–432). Budapest. Új Mandátum.
- Halbwachs, Maurice (1971). „Az emlékezet társadalmi keretei”. In Ferge Zsuzsa (szerk.), *A francia szociológia* (pp. 124–131). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Halbwachs, Maurice (2018). *Az emlékezet társadalmi keretei.* Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Hausner Gábor (szerk.) (2022). *Ludovikás életutak.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó
- Hunt, Niggel–Robbins, Ians (1998). Telling stories of the war: ageing veterans coping with their memories through narrative. *Memory, Trauma and Ethics* 26(2) 57–64.
- Kalavszky Györgyi (1992) *Ludovika-Album.* Budapest, Libra Kiadó.
- Keszei András (2012). „Jelentés, törés, identitás”. In Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.), *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől* (pp. 11–35). Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Keszei András (2015a). *Emlékek formájában.* Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Keszei András (2015b). „Hely és emlékezet között”. In Keszei András–Bögre Zsuzsanna (szerk.), *Hely, identitás, emlékezet.* (pp. 52–73). Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Keszei András (2017). Felejtés, társadalom, történelem. *Korall* 18(67), 5–21.
- Kónya Anikó (2019). Epizodikus autobiografikus emlékezet. Az emlékezeti élmény kihívása. In Pléh Csaba –Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.), *A pszichotörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* (pp. 107–120). Budapest, Gondolat.
- Kotsonis, Yanni (2011). Ordinary People in Russian and Soviet History. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 12(3) 739–755.
- Kovács Éva–Vajda Júlia (2007). „Elbeszélés, identitás és értelmezés”. In Bögre Zsuzsanna (szerk.), *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény* (pp. 217–244). Budapest–Piliscsaba, Loisir Könyvkiadó.
- Kövér György (2006). Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Gyáni Gábor–Kövér György (szerk.), *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* (pp. 11–170). Budapest, Osiris.
- Rákosi Viktor 2016 (1900). *Hős fiúk.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyv Kft.
- Ricoeur, Paul (2001). „A narratív azonosság”. In László János – Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* (pp. 15–25). Budapest, Kijárat Kiadó.
- Romsics Ignác (2010). *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris.

- Sipos Péter–Ravasz István (szerk.) (1997). Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-ZS. (p. 555). Budapest, Petit Real.
- Standeisky Éva (2020). *Népuralom 56-ban*. Pozsony–Budapest, Kalligram.
- Szekfű Gyula 1989 (1934). Három nemzedék és ami utána következik. Debrecen, Alföldi Nyomda.
- Szpunar, Karl K. (2010). Episodic future thought: an emerging concept. *Perspectives of Psychological Sciences* 5(2) 142–162.
- Tengelyi László (1998). *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Taylor, Charles (1997). Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. (pp. 124–152). Budapest, Osiris.
- Tulving, Endel (1972). Episodic and Semantic Memory. In Tulving, Endel – Donaldson, Wayne (eds.), *Organization of memory*. (pp. 381–403). New York, Academic Press.
- Tulving, Endel (1985). Memory and consciousness. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 26(1), 1–12.
- Tulving, Endel (2002). Episodic memory: From mind to brain. *Annual Review of Psychology*. 53 (1), 1–25.
- Tulving, Endel (2005). Episodic memory and autonoesis: Uniquely human? In Terrace, Herbert S. – Metcalfe, Janet (eds.), *The missing link in cognition*. (pp. 4–56). New York, Oxford University Press.
- Ujváry Gábor (2014). „Egy európai formátumú államférfi – Klebelsberg Kuno (1875-1932)”. Pécs, Kronosz Kiadó.
- Vonnegut, Kurt (2022). *Az ötös számú vágóhíd*. Budapest, Helikon.
- Williams, Helen – Conway, Martin A. – Cohen, Gillian (2009). Autobiographical Memory. In Cohen, Gillian – Conway, Martin A. (eds.), *Memory in the Real World*. (pp. 21–91). New York,
- Zetényi-Csukás Ferenc (2011). *A hazáért mindhalálig. Vitéz dr. Török Pál magyar királyi hadnagy vallomásai*. Szeged.

8. Mellékletek

1. számú melléklet

1. táblázat: Az életút vázlatos áttekintése

Időszak	Mérföld- kövek az életútban	Török Pál (1922-2018)
1920 – 1945	származás	Skót, török, morva és erdélyi felmenők. Szülőfaluja Kétegyháza, multietnikus közeg.
	társadalmi környezet	Parasztpolgári életnívó, keresztény vallásos neveltetés és iskoláztatás. A Ludovika Akadémián a magasabb társadalmi osztályok soraiból származó tisztár- sak. A csapatszolgálat és a front időszakában multietnikus közeg, paraszti származású sor- katonákkal.
	kulcsélmé- nyek	1940 Dugonics András Piarista Gimnáziumban tett érettségét – konzervatív és keresz- tény eszmék. 1940–1943 Ludovika Akadémián tisztként végez – hazafias neveltetés, szociális érzé- kenység. 1943 Zombori katonai szolgálat alatt szemsérülés – traumatikus élmény. 1944 frontélmények a Dél-Alföldön – traumatikus harctéri emlékek, lábsérülés. Csalódás a katonai vezetésben.
	megbirkó- zási straté- giák	Nagyfokú alkalmazkodás jellemzi az időszakot. A katona-identitás uralja az emléke- zést.
	visszaem- lékezés jel- lege	Gyermekkor: idealisztikus ábrázolás epizodikus emlékekkel. Ludovika és harctér: Traumatikus emlékek, villanófény-emlékek. A német megszállás és szovjet megszállás szemantikus emlék.
1945 – 1956	társadalmi környezet	Hadifogságban közép-európai rabtársak, német, román, és helyi etnikumok (grúz, cse- csen, örmény) együttélése. Gyógyszerész diplomával a középosztály tagja.
	kulcsélmé- nyek	Hadifogság Novorosszijk, Armavir büntetőtábor – etnikai ellentétek elmosódása, val- lásosság és nemzeti összetartozás erősödése. 1947 hazatérés, B-listázás, leszerelés. Gyógyszerész diplomát szerez, a szakmában helyezkedik el.

	megbirkó- zási straté- giák	Humor, mint túlélési stratégia. Nemzeti identitás ereje a fogságban. 1947–1956 elhallgatás.
	visszaem- lékezés jel- lege	Nagyrészt epizodikus emlékek.
1956 – 1990	társadalmi környezet	Gyógyszerész közösség tagja, felesége is szakmabeli. A ludovikás ismeretségek ke- vésbé vannak jelen.
	kulcsélmé- nyek	1956-os részvétel Szegeden a forradalomban. 1957 április megtorlás, internálótáborba kerül. 1957 novemberében szabadul. 1990 szovjet csapatkivonás a vasútállomáson
	megbirkó- zási straté- giák	Katona identitás előtérbe kerül a forradalomban, az internálótáborban. Magánélet el- hallgatása. 1957–1990 hallgatás.
	visszaem- lékezés jel- lege	1956-os szegedi események villanófény emlékek. Egyéni emlékezet és kollektív emlékezet ütközése.

(Forrás: saját készítés)

„Korpán, csalánon, egy szelet kenyéren még örülhettem, hogy életben vagyok. Annyira le voltam gyengülve már, hogy nem mentem, nem tudtam kimenni munkára. Egy évi bányászkeresetem 5, ird és mondd, öt rubel volt. Megkértem egy orosz nőt – aki szintén rabmunkás volt, hozzon mind az öt rubelért szárazbabot. Egyszer jól akartam lakni babbal a születésnapomon. A piacról hozott is nekem egy jó maroknyit. Szép, fehér, nagy szemű bab volt. Boldogan készültem az elkészítésére. Betettem a csajkába és forraltam a vizet. Ahogy forrt a csajkában a vízben felfelé szállt a babszem, egy szemet bekaptam, hogy eléggé megfőtt-e már. Még kemény volt. Gondoltam, hadd főjön még egy kicsit. Sót kértem a konyháról, hogy ízesebb legyen. Közben beleütöttem egy órbe. Durván megragadott, és azt mondta menjek ki és vigyek egy gerendát a tisztikonyhára. A tisztikonyha a hegyoldalban volt, oda kellett volna felcipelnem a gerendát. Hiába mondtam, én banoj, azaz beteg vagyok, nem érdekelte, és rámutatott egy nagy gerendára; fogjam meg. Elfordult rágyújtani, és én akkor egy kisebb gerendát próbáltam felemelni. Negyvenöt kilómmal magamat is nehezen tudtam vonszolni, hát még egy gerendát. Az őर észrevette, hogy válogattam, erre a legnagyobbat rakta rám. Összeestem alatta. Géppisztollyal addig ütött, míg a hátamra vettem, és elkezdtem négykézláb felfelé kúszni a vizes fűvön a hegynek felfelé. Hogy gyorsabban haladjak, az őр géppisztollyal ösztökélt felfelé. Hol a fejemet, hol a derekamat ütötte a géppisztollyal. Négykézláb csúsztam felfelé. Kínomban elfelejtkeztem a csajka babomról, ami a kályhán maradt. Lassan felértem a konyhához. Egy felhő leereszkedett hirtelen, mintha felhőszakadás lett volna. Az őр beszaladt a tető alá. Én az eső által kis patakká dagadt ér mentén lecsúsztam vissza a láger széléhez. Lecsúsztam, szinte mint egy gerenda. Az is majd nem egyidőben érkezett meg velem, azt is lehozta a felhőszakadás. Hirtelen kisütött a nap. Az arra menő orosz bányászok megláttak és felemeltek, a karomnál és lábamnál fogva bevittek a lágerbe. Ott letettek, mint akik elvégezték a dolgukat, s el is mentek tovább. Négykézláb bemásztam az ajtón és a lépcsőn a lágerbe. Mire a priccs mellett levő kályhához értem, erős égett szagot éreztem. Ez alatt az idő alatt ugyanis szénné égett az egy évi keresetemből vett maréknyi bab, amit a születésnapomon szerettem volna megenni. Összesen egy még nyers szemet sikerült belőle megennem, mielőtt elvittek volna. Az edény fölé hajoltam, és nem szégyeltem, egy könnycsepp esett a csajkámba. Sercegve illant el az is, mert olyan jól égett a tűz a kályhában. Igaz, legalább meleg volt, megszárítkoztam kályha mellett. Ez volt a 25. születésnapom ebédem Kaukázusban, az Elbrusz alatti szénbányász büntetőlágerben. Arra gondoltam, hogy két évvel ezelőtt szebben ünnepeltem.” (Török, II. 46–47.o.).